

Izvorni znanstveni rad
UDK725.945(497.5Dubrovnik)
725.945(497.5Cavtat)
712.253(497.5Cavtat)
DOI: <http://doi.org/10.21857/y14okf7q69>
Priljeno: 30.3.2016.

POSMRTNO VELIČANJE: GROBNICA, PARK I SPOMENIK BALTAZARA BOGIŠIĆA*

IVAN VIDEN

SAŽETAK: U radu se govori o veličanju uspomene na Baltazara Bogišića (1834-1908), kada je u kratkom razdoblju od nekoliko godina nakon njegove smrti izgrađen nadgrobni spomenik na groblju Sv. Roka u Cavtatu, uređen gradski park na Ilijinoj glavici u Dubrovniku kojemu je, kao i susjednoj ulici, dano Bogišićevo ime te naposljetku postavljen javni spomenik na cavtatskoj obali, čime je trajno obilježena uspomena na velikog znanstvenika. Objavljaju se dosad nepoznati podaci o nastanku navedenih mjesta sjećanja, iznose se njihove stilske analize i atribucije te ih se pokušava smjestiti u tadašnji društveni i umjetnički kontekst Cavtata, odnosno Dubrovnika. Ukazuje se na udio Bogišićeve sestre Marije Bogišić-Pohl, kao i njezinih savjetnika, Đura Bijelića i Vlaha Bukovca, u ideji veličanja Baltazara Bogišića, te se opisuju okolnosti nastanka njegove grobnice, parka i javnog spomenika.

Ključne riječi: Baltazar Bogišić, Vlaho Bukovac, Ivan Meštrović, Petar Pallavicini, Cavtat, Dubrovnik, društvo "Dub", historicizam, kamena plastika, javni spomenik

Keywords: Baltazar Bogišić, Vlaho Bukovac, Ivan Meštrović, Petar Pallavicini, Cavtat, Dubrovnik, "Dub" Society, historicism, stonework, public monument

* Ovaj je rad nastao iz izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu *Baltazar Bogišić - povijest i sadašnjost građanskih kodifikacija, pravno-povijesni prinosi, memorijal*, koji je u organizaciji Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i Zbirke Baltazara Bogišića HAZU održan u Cavtatu 17-19. listopada 2008. godine, prigodom 100. obljetnice Bogišićeve smrti, te je bio pripremljen za objavu u planiranom zborniku skupa. Autor se toplo zahvaljuje voditeljici Zbirke Stani Đivanović na stručnoj podršci i prijateljskom poticaju prilikom pisanja ovog rada.

Uvod

Pravnik, polihistor, etnograf, povjesničar i kolekcionar Baltazar Bogišić (1834-1908) spada među naznamenitije Dubrovčane 19. stoljeća i jedan je od najvažnijih hrvatskih pravnih povjesničara uopće. Bio je ruski sveučilišni profesor, crnogorski ministar pravosuđa, jedan od prvih članova Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i član više drugih akademija i europskih učenih društava, a živio je i u Parizu, gdje je bio i član francuske Akademije, prvi *našijenac* nakon Rudera Boškovića. Tijekom života sakupio je veliku zbirku knjiga, inkunabula, umjetnina, grafika i etnografskih predmeta koja danas u Cavtatu sačinjava zasebnu zbirku kojom upravlja HAZU.¹ Kada je 1908. godine, vraćajući se na oporavak u rodni Cavtat, iznenada umro u Rijeci, Dubrovnikom i Cavtatom zavlada je prava “Bogišićomanija” - mnogi su se u Cavtatu i Dubrovniku gotovo natjecali kako bi što dostojnije počastili uspomenu na velikog znanstvenika. Presudnu ulogu u stvaranju slike o Bogišiću imala je upravo njegova sestra Marija Bogišić-Pohl (1837-1920). Ona je u kratkom razdoblju nakon bratove smrti (od 1908. do 1914. godine) položila čvrste temelje slike o Bogišiću, koja se uglavnom održala do danas. Ta je slika, započeta tadašnjim “euforičnim vrednovanjem” Bogišićeva lika i djela, postala i ostala dio našeg kolektivnog identiteta: “Baldo Bogišić je i nakon stotinu godina od smrti zadržao značenjsko polje po kojem zajednica, kada

¹ Opširnije o Baltazaru Bogišiću, znanstveniku i kodifikatoru vidi: Ivan Strohal, »Dr. Valtazar Bogišić.« *Ljetopis JAZU* 23 (1908): 80-140; *Spomenica Dra Valtazara Bogišića o tridesetgodišnjici njegove smrti*. Dubrovnik: izdanje Odbora za komemoraciju 30-god. smrti Dra Valtazara Bogišića, *sine loco et anno* [Dubrovnik, 1940]; Miljenko Foretić i Branko Tomečak, »Bogišić, Baltazar (Baldo, Valtazar), pravnik, povjesničar prava i etnograf (Cavtat, 20.12.1834 - Rijeka, 24.4.1908).«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, ur. Aleksandar Stipčević. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1989: 77-80 i ondje navedenu opsežnu literaturu te *Bogišić i kultura sjećanja: zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011. Više o Bogišiću kao kolekcionaru i njegovoj ostavštini vidi: Stjepan Kastropil, »Bogišićeva biblioteka u Cavtatu.« *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 1-4/2 (1951): 48-59; Josip Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*. Zagreb: JAZU, 1952; Vladimir Mošin, »Izvjestaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu.« *Ljetopis JAZU* 59 (1954): 16-40; Stane Đivanović, *Baltazar Bogišić 1834-1908*. Cavtat-Zagreb: Zbirka Baltazara Bogišića Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1984: 6-7; Stane Đivanović, »Strajnićeva muzeološka uzgrednica - izrada Sistematičkog pregleda Bogišićeve grafičke zbirke u Cavtatu.«, u: *Strajnićev zbornik: zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti Koste Strajnića*, prir. Ivan Viden. Dubrovnik: Matica hrvatska - ogranak Dubrovnik; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2010: 213-231.

govori o njegovoj važnosti, apstrahirajući pritom sadržajnu osnovu (biografskoga) pojma, zapravo ističe vlastitu reprezentativnost.”²

Kratki pogled na Bogišićeve oporučne planove može pomoći da se dobije slika o tome kako je vidio sebe i kako je želio da ga nakon njegove smrti drugi vide i zapamte. Kao realna osoba zasigurno je više puta razmišljao što će biti s njegovom imovinom nakon njegove smrti. Iako je sačuvano više njegovih koncepata i skica oporuke, može se zaključiti da završnu verziju svoje posljednje volje jednostavno nije ni napisao jer se nije mogao čvrsto odlučiti kako raspodijeliti svoju imovinu.³ Vjerojatno se nadao da će poživjeti još koju godinu, pa se može pretpostaviti kako je smatrao da ima dovoljno vremena za definitivnu odluku. O Bogišićevim se oporučnim planovima već ranije pisalo, iako necjelovito. Da je Bogišić razmišljao o složenom i dobro ciljanom načinu na koji će raspodijeliti svoju imovinu (kako nekretnine, tako i zbirke s knjižnicom), posebno vodeći računa da se formira nekoliko legata i zaklada u nekoliko gradova (pojavljuju se još i nazivi fundacija, zadužbina, legat...), uočeno je još 1954. godine, kada je objavljen članak povjesničara Nika S. Martinovića o Bogišićevim oporučnim planovima, u kojemu se navodi da je veliki znanstvenik zamislio ukupno pet zaklada, od kojih jednu i za tiskanje velike jugoslavenske enciklopedije.⁴ O njegovim drugačijim razmišljanjima u vezi s raspodjelom imovine svjedoči članak povjesničara Viktora Novaka objavljen 1964. godine,⁵ a postoji još i nekoliko manjih tekstova koji dijelom također spominju neka Bogišićeva razmišljanja o oporuci.⁶

² Vlaho Bogišić, »Enciklopedija i Zakonik, kulturni i pravni standard.«, u: *Bogišić i kultura sjećanja: zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011: 389.

³ Koncepti i skice oporuke čuvaju se u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu u kutiji XXVIII s drugim njegovim privatnim ispravama. Usporedi: Vladimir Mošin, »Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu.« *Ljetopis JAZU* 59 (1954): 19, 37-38.

⁴ Niko S.[imov] Martinović, »Kako je Bogišić zamislio prvu jugoslovensku enciklopediju.« *Pobjeda* 49 (1.8.1954): 8. Niko S. Martinović u spomenutom članku navodi da postoji nekoliko koncepata njegove oporuke nastalih u razdoblju od 1900. do 1903. godine. Vidi također: V. Bogišić, »Enciklopedija i Zakonik, kulturni i pravni standard.«: 389-399 i ondje citiranu literaturu.

⁵ Viktor Novak, »Testamentarni planovi Valtazara Bogišića.« *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knjiga 8 (*Spomenica Mihaila Dinića*), sv. 2. Beograd: Filozofski fakultet, 1964: 655. Treba napomenuti da je članak Viktora Novaka, premda zanimljiv i koristan prilog za poznavanje Bogišićevih razmišljanja, isto tako i nepotpun, jer ne donosi ostale oporučne nacрте niti se referira na ranije objavljenu literaturu o istoj temi, pa bi neupućeni čitatelj iz Novakova članka mogao zaključiti da je Bogišić razmišljao jedino o Beogradu kao mogućem mjestu osnivanja svoje zaklade.

⁶ Osim dosad spomenutih, postoje još i članak Rafa Bogišića, »Dvije neostvarene zamisli Baltazara Bogišića.«, objavljen u časopisu *Mogućnosti* 1956. godine, te članak Frana Glavine, »Bogišićeva zaklada za osnivanje enciklopedije (Jugoslavije)«, objavljen u *Biltenu Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* iz 1975. godine. Usporedi: V. Bogišić, »Enciklopedija i Zakonik, kulturni i pravni standard.«: bilj. 31 i 35.

Nakon Bogišićeve smrti ostavina je, u nedostatku oporuke, u potpunosti pripala zakonskome nasljedniku, tj. pokojnikovoj jedinjoj sestri Mariji Bogišić-Pohl. Ona je postala vlasnicom i upraviteljicom tako raznovrsne i velike imovine, uz moralnu obvezu njezina očuvanja. Na nju je tako prešla i velika odgovornost čuvanja naslijeđene bratove zbirke, ali i stvaranja posmrtno slike o njemu. Budući da je on, kao što smo vidjeli, sâm za života nije u potpunosti jasno definirao, upravo je Bogišićeva sestra, zajedno sa svojim savjetnicima Đurom Bijelićem, Vlahom Bukovcem, Antunom Vučetićem i Franom Kulišićem, postala ona koja je za buduće generacije osmislila, stvorila i sačuvala predodžbu o svom znamenitom bratu kakvu i danas poznajemo. Iz današnje perspektive gledano, možemo zaključiti da je Marija Bogišić-Pohl obavila zaista veliki posao i da je za svoga brata i za Cavtat učinila najviše što se u danom trenutku moglo i zamisliti. Izgradivši bratu grobnicu i spomenik, potaknuvši donacijom uređenje gradskog parka u Dubrovniku nazvanoga njegovim imenom te potaknuvši izgradnju monumentalnog spomenika na cavtatskoj rivi stvorila je temelje njegova posmrtnog veličanja u javnom prostoru.⁷

Uz brojne dobrotvorne akcije i druge inicijative u kojima je sudjelovala, zadužila je ne samo rodni Cavtat već i susjedni Dubrovnik, a znanstvenoj je i muzejskoj zajednici u Hrvatskoj pribrojila jednu zaista jedinstvenu zbirku materijalne baštine, koja svojim bogatstvom i raznovršnošću svjedoči o jednome od naših posljednjih učenih ljudi renesansne širine i erudicije.⁸

No, iako se tada učinilo mnogo na prijenosu, pohrani i sistematizaciji knjižnice i zbirke i premda su zbirke s knjižnicom bile svečano otvorene i predane javnosti (1909), zasebna institucija Bogišićeva muzeja nije ustvari tada bila pravno osnovana. Učinila je to Marija Bogišić-Pohl⁹ tek svojom oporukom koju je

⁷ O Bogišićevoj prisutnosti u našoj kulturi sjećanja i javnom prostoru pisao je i povjesničar Filip Hameršak. Usporedi: Filip Hameršak, »Baltazar Bogišić u hrvatskom javnom prostoru (s posebnim osvrtom na zagrebačku ulicu).«, u: *Bogišić i kultura sjećanja: zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011: 309-324.

⁸ Istini za volju, treba navesti da se u jednom pismu filologa i književnika Luka Zore (1846-1906) Baltazaru Bogišiću iz 1902. godine, prilikom proslave 40. obljetnice njegova doktorata, predlaže osnivanje muzeja pod Bogišićevim imenom. Nije poznato je li ovo bio ozbiljan prijedlog ili prijateljsko zadirkivanje, no radi se o prvom spominjanju nekog budućeg Bogišićeva muzeja. Zore piše: "U Cavtatu spravljamu nekakvu akademiju u Vašu čast, ali ja ih od toga odvracam i upućujem da osnuju Muzej s Vašijem imenom. To je trajnije i korisnije." Vidi: Ivo Perić, »Pisma Luka Zore Valtazaru Bogišiću, Franji Račkom i Vatroslavu Jagiću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 18 (1980): 327.

⁹ O Mariji Bogišić-Pohl vidi novine *Narod* br. 11. od 12. ožujka 1920. (nekrolog), list *Narodna svijest* br. 9 od 25. veljače 1920. (nekrolog); Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, »Podrijetlo Balda Bogišića.«, u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentii*, prir. Alexander Buczynski, Milan Kruhek i Stjepan Matković. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003: 70-71.

sastavila nekoliko mjeseci prije smrti († 5. veljače 1920). U njoj je zamislila zakladu “za sva vječita vremena u javne kulturne svrhe, koja će nositi ime Bogišićeva biblioteka i muzej, a sa svrhom uzdržavanja biblioteke i muzeja ostaviteljičinog pokojnog brata Dr. Valtazara Bogišića, a koja biblioteka i muzej da moraju ostati vječito u Cavtatu.”¹⁰ Nakon više ili manje uspješnih oblika upravljanja Bogišićevim muzejem u međuratnom razdoblju, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti cijelu je zbirku i imovinu preuzela 1955. godine i odmah se dala na posao sređivanja inventara i preuređenja cavtatskog Kneževa dvora. Napokon su 1958. godine, točno 50 godina nakon Bogišićeve smrti, sve zbirke (koje su se dotad nalazile u dvije zgrade) objedinjene u cavtatskom Kneževu dvoru i tek otad započinje život Bogišićeva muzeja kakvog danas poznajemo.¹¹

Bogišićeva grobnica na cavtatskom groblju Sv. Roka

Na uzvišenju koje se nalazi na zapadnom kraju cavtatskog polutoka nalazi se mjesno groblje s veličanstvenim mauzolejem obitelji Račić (građen od 1920. do 1922. prema zamisli Ivana Meštrovića), koji je posvećen Gospi od Anđela i

¹⁰ Ostavinski spis pok. Marije Bogišić-Pohl, koji se najvjerojatnije nalazi u arhivu cavtatskog suda koji se danas čuva u zasebnom arhivskom fondu Državnog arhiva u Dubrovniku, nije trenutno dostupan zbog nesređenosti arhivskog gradiva u navedenom fondu. No, u Arhivu Srbije u Beogradu čuva se opsežan spis u fondu Zadružbinskog odjeljenja Ministarstva prosvjete Kraljevine Jugoslavije vezan uz pravne probleme nastale neuspješnim pokušajima izvršenja posljednje volje Marije Bogišić-Pohl i utemeljenja zaklade “Bogišićev muzej i biblioteka u Cavtatu” 1928-1930. godine. Zahvaljujući tom spisu (u kojemu se, između ostalog, nalaze i prijepisi njezine oporuke, kao i razni drugi dokumenti o zakladi) naveli smo gornje podatke. Nadamo se da će ovaj zanimljiv i složen slučaj jednom u budućnosti biti predmet zasebnog znanstvenog rada. Zahvaljujem arhivskoj savjetnici Jelici Reljić iz Arhiva Srbije koja mi je ukazala na postojanje spomenutog spisa. Prema podacima u spisu, Marija Bogišić-Pohl sastavila je svoju treću i posljednju oporuku dana 5. listopada 1919. godine u Cavtatu, kod javnog bilježnika Luka Kalačića.

¹¹ Zbirke su u Knežev dvor definitivno preseljene i objedinjene 1958. godine, a svečano otvaranje muzeja u obnovljenom cavtatskom Kneževu dvoru bilo je 29. travnja 1958. godine. Vidi: Ivo Perić, »Dvadeset i pet godina postojanja i rada Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.« *Analiza Historijskog odjela Centra za znanstveni rad u Dubrovniku* 13-14 (1976): 232. Radove na popravku Kneževa dvora od ljeta 1956. do proljeća 1958. i preseljenju Bogišićeve zbirke uredno je pratio i list *Dubrovački vjesnik*. Vidi članke: »Nova namjena Kneževa dvora u Cavtatu.« *Dubrovački vjesnik* br. 307 od 11. kolovoza 1956; »Popravlak Kneževa dvora u Cavtatu.« *Dubrovački vjesnik* br. 324 od 14. prosinca 1956; »Adaptacija Kneževa dvora u Cavtatu.« *Dubrovački vjesnik* br. 339 od 29. ožujka 1957; »Renesansni dvorac - naučno radilište.« *Dubrovački vjesnik* br. 398 od 9. svibnja 1958 (o svečanosti otvorenja). Uočljivo je da je datum otvorenja muzeja spretno izabran upravo uoči 50. obljetnice Bogišićeve smrti (24. travnja) i Praznika rada (1. svibnja), koji je tada bio jedan od važnijih državnih blagdana.

služi kao kapelica za potrebe samog groblja.¹² Do izgradnje Račićeva mauzoleja na istome mjestu nalazila se crkva Sv. Roka iz 15. stoljeća, a ovom je svecu groblje i posvećeno.¹³ Na tom se istom groblju nalazila i obiteljska grobnica Bogišićevih u koju su, nakon doseljenja Balda Bogišića iz Mrcina u Cavtat početkom 19. stoljeća, ukapani pripadnici cavtatskog ogranka obitelji.¹⁴ Sudeći po sačuvanoj nadgrobnoj ploči, koja se danas nalazi pohranjena u Bogišićevu muzeju, bila je to grobnica izgledom tipična za čitav dubrovački kraj, jednostavnih oblika s kameonom pravokutnom nadgrobnom pločom na kojoj je bio urezan natpis. Zanimljivost ove obiteljske grobnice Bogišićevih bila je u tome što je prilikom njezina preuređenja 1851. godine tekst natpisa u čast preminulome djedu sastavio tada sedamnaestogodišnji unuk Baldo Bogišić i što je bila riječ o jednom od rijetkih natpisa na cavtatskom groblju koji su uklesani na narodnom jeziku, budući da je tada većina natpisa bila na latinskom ili talijanskome.¹⁵ Ta prva nadgrobna ploča obiteljske

¹² O mauzoleju Račićevih (Gospi od Anđela) vidi: Lukša s Orsana (Ernest Katić), »Meštrovićev mauzolej u Cavtatu.« *Nova Evropa* 6/7 (1. studeni 1922); *Gospa od Anđela: zadužbina porodice Račić u Cavtatu*, prir. Milan Ćurčin, Ivan Meštrović i Josef Strzygowski. Zagreb: Nova Evropa, 1937; Ana Deanović, »Meštrovićevi prostori.« *Rad JAZU* 423 (1986): 7-117; *Sveti Roko - Das Mausoleum der Familie Račić in Cavtat, Kroatien*, ur. Michael Werling. Köln: Fachhochschule, 2001; Irena Kraševac, »Svjetlo se razlilo prostorom (Mauzolej obitelji Račić).« *Oris* 10/2001: 130-144; Skupina autora (Lokošek, Malinar, Vučić-Šneperger i dr), *Mauzolej Račić u Cavtatu - konzervatorska studija (elaborat)*. Zagreb: Zavod za graditeljsko naslijeđe Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, 2004; *Ivan Meštrović: Gospa od Anđela - mauzolej obitelji Račić. Katalog izložbe*, ur. Ljiljana Čerina. Zagreb: Glijptoteka HAZU, 2008.

¹³ Premda se u brojnim publikacijama (turistički vodiči, monografije, umjetnički pregledi i slično) navodi da je crkva Sv. Roka bila iz 15. stoljeća, nigdje nismo naišli na navođenje arhivskog izvora koji bi to potvrdio. Pretpostavljamo da se izgradnja crkve smješta u 15. stoljeće zbog činjenice da se pri prvoj podjeli zemlje nakon dubrovačkog pripajanja Konavala u prvoj polovini 15. stoljeća ovaj toponim ne spominje. Usporedi: Niko Kapetanić, *Konavle u XV. stoljeću*. Gruda: Matica hrvatska - ogranak Konavle, 2011: 245-246. Arhitektonski oblici crkve Sv. Roka (jednobrodna longitudinalna crkva s apsidom, orjentirana istok-zapad), vidljivi iz starih karata i fotografija, mogu odgovarati velikom vremenskom rasponu. O razvoju cavtatskog groblja vidi: Božo Lasić, »Nastanak groblja na glavici Sv. Roka.« *Dubrovački list*, 24. listopada 2012: 41.

¹⁴ O Bogišićevoj genealogiji vidi: N. Kapetanić i N. Vekarić, »Podrijetlo Balda Bogišića.«: 69-74. S velikom se vjerojatnošću može zaključiti da su u taj grob, osim Bogišićeva djeda Balda (1768-1849), pokopani još i baka Marija rođ. Miličić, majka Marija rođ. Miljan (1810-1837) i otac Vlaho (1809-1856).

¹⁵ O tome sam Bogišić u svojoj autobiografiji kaže: "Tako n. pr. 1851. god. otac mu Vlaho htjedne postaviti natpis na grob, koji pred njeke desetke godina njegov otac Baldo bijaše sagradio sebi i svojim. I cavtatsko groblje, kao i ondašnje gradsko na Dančama, bilo je puno talijanskim a katkad i latinskim natpisima: natpisa u srpskom jeziku nije bilo ni jednoga. Mladi je Bogišić imao velike muke, dok je sklonio oca i učitelja Zafrona, da natpis bude sastavljen »naški«. On sam svojeručno na ploči nacrtat natpis, a kamenar ga ureže" (*Spomenica Dra Valtazara Bogišića o tridesetogodišnjoj njegovoj smrti*: 70). Usporedi: Ivo Perić, »Valtazar Bogišić i njegove veze sa istaknutim narodnjacima u vrijeme narodnog preporoda.« *Dubrovnik* 3-4 (1962): 66.

grobnice Bogišićevih danas se čuva u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu, gdje je dospjela zato što ju je ondje prenijela i sačuvala Marija Bogišić-Pohl nakon izgradnje sadašnjeg nadgrobnog spomenika.

Premda je bio svjestan svog društvenog položaja i vlastite važnosti za razvoj povijesnopravne znanosti, čini se da je Bogišić osobno bio jednostavan čovjek.¹⁶ I u jednom od koncepata oporuke određuje da se sprovod obavi što je jednostavnije i skromnije moguće, što očito nije poštivano jer je imao iznimno svečan i dostojanstven posljednji ispraćaj.¹⁷ U jednom od, kako smo ranije spomenuli, brojnih nacrtu oporuke, koji nije datiran i dosad nije bio objavljivan, Bogišić navodi: “Želim biti pokopan ondje gdje sam se i rodio to jest u Cavtatu. Ali kad bih umro izvan države nek me ukopaju u mjestu gdje umrem. Sprovod do groba nek bude najjednostavniji. Ali prije neg mi tijelo zemlji predadu želim da mi se bar glava secira i odijeli od tijela, a tek zatim da se zemlji preda. Grobni spomenik nikakav ili vrlo skroman. U mjestu gdje umrem nek se taj dan razdijeli siromasima toga mjesta 300 kruna, a toliko isto i na dan ukopa.”¹⁸ Očito je da on sebi

¹⁶ U jednom od brojnih pisama svome prijatelju i pravnom savjetniku, dr. Ernestu Katiću starijem (1838-1905), Bogišić ga, naprimjer, moli: “Nemoj me na adresama ni Ekcelencijat ni Valtazarat, nego lijepo piši prosto Monsieur Bogišić, 71 rue des Sts Pères, Paris. To je sve drugo pasta na mari (?) a i niko ovdje na to ne pazi. To je dobro za Švabe!” Vidi: Rukopisna ostavština Katić, kutija 2, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD). U ostavštini obitelji Katić čuva se preko 80 pisama koja je u zadnjem desetljeću života Baltazar Bogišić uputio Ernestu Katiću st., a u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu među korespondencijom Baltazara Bogišića pod signaturom K-VI čuva se 86 Katićevih pisama Bogišiću.

¹⁷ Bogišićevi posmrtni ostaci preneseni su parobrodom iz Rijeke 28. travnja 1908. U Gruž su stigli u petak, 29. travnja u 8.30 sati. Nakon toga, parobrod je oko 9.30 kratko pristao u staru dubrovačku gradsku luku (Porat) i potom produžio za Cavtat, gdje je stigao malo prije 11 sati. Brodu koji je prevezio Bogišićev lijes u staroj gradskoj luci pridružila su se kao pratnja još dva broda za sudionike sprovoda i predstavnike općinskih vlasti (među kojima i gradonačelnika Pera Čingriju), razna društva i korporacije. Nakon pristajanja u Cavtatu oko 11 sati s broda su posmrtni ostaci u povorci preneseni do župne crkve Sv. Nikole, gdje je bila održana misa zadušnica. Nakon nje je kovčeg ponovo u svečanoj pogrebnoj povorci odnesen na groblje Sv. Roka, gdje su održani zadnji sprovodni obredi i pet oproštajnih govora, što je završilo oko 13 sati. Sprovod je vodio tadašnji cavtatski župnik i dekan konavoskog dekanata, don Niko Štuk (1866-1939). Prilikom ukrcanja putnika na parobrod “Venčeslav” za povratak u Dubrovnik odlomilo se nekoliko velikih blokova s vrha pristanišnog gata (mula) na cavtatskoj rivi i potonulo u more, teško oštetivši brod, ali srećom bez ljudskih žrtava. Vidi novinski izvještaj sa sprovoda (»Pogreb †dr. Valtasara Bogišića.«) u listu *Dubrovnik* br. 18 od 2. svibnja 1908. Detaljan opis sprovoda objavljen je i u časopisu *Srđ* br. 7 (15. travnja) i br. 8 (30. travnja) iz 1908. godine, koji je uređivao Bogišićev prijatelj Antun Vučetić.

¹⁸ Zahvaljujem Stani Đivanović što mi je ukazala na ovaj dosad neobjavljen kraći nacrt oporuke. Osim gore navedenih razmišljanja o sprovodu, u njemu Bogišić imenuje izvršitelje oporuke, skicira nacrt “fundacije” za Cavtat i razmišlja o renti za sestru (usporedi bilj. 3). Vidi: Stane Đivanović, Vrijeme Bogišićeva odlaska i “povratka” - muzeološki aspekt kulture sjećanja 2008-2012, katalog izložbe (u pripremi).

Slika 1. Frontalni pogled na grobnicu Baltazara Bogišića na cavtatskome groblju Sv. Roka (snimio: Dragan Damjanović, 2012)

za života nije pripremio posebnu grobnicu, pogotovo što se u pismu Bogišićeva prijatelja Ivana Pavlovića Mariji Bogišić-Pohl, u kojemu joj prepričava svoj razgovor s njezinim bratom, navodi da mu je Bogišić sam “o grobu i spomeniku uzgred napomenuo da nikako ne bi rad bio da ga tuđin gradi, no naš koji od najvršnjih kipara”, što svakako ne bi spominjao da je sam već ranije uredio mjesto svoga vječnog počinka.¹⁹ Iz iznesenoga zaključujemo da je pokopan u staru obiteljsku grobnicu, a da je elaborirani spomenik koji danas resi njegovo posljednje počivalište napravljen tek nešto kasnije (1908. ili 1909. godine), na inicijativu Marije Bogišić-Pohl.

Grobница se nalazi na sredini cavtatskog groblja, neznatno pomaknuta sjevernije od uzdužne osi koja ide od mauzoleja obitelji Račić (kapelice Gospe od Anđela), na prostoru koji je u doba Bogišićeve smrti bio na krajnjem

¹⁹ V. Novak, »Testamentarni planovi Valtazara Bogišića.«: 655.

Slika 2. Obiteljski grobni *temenos* Bogišićevih, pogled sa sjeveroistoka: u prvom planu metalna ograda, u drugom planu lijevo grobnica Baltara Bogišića ograđena kamenom ogradom, desno grobnica Marije Bogišić-Pohl (snimio: Dragan Damjanović, 2012)

sjeverozapadnom rubu grobljanske parcele. Prostor koji nadgrobni spomenik zauzima ograđen je ogradom od kovanog željeza između šest kamenih stupića četverokutnog presjeka, na čijoj se prednjoj strani nalaze ulazna vratašca. Unutar tog ograđenog prostora nalaze se dvije grobnice: veća i reprezentativnija pripada Baltazaru Bogišiću, a manja i skromnija njegovoj sestri Mariji Bogišić-Pohl.²⁰

Ustvari, Marija Bogišić-Pohl vrlo je jasno i nedvosmisleno i ovdje istaknula uspomenu na svoga brata: samo letimičan pogled na njihovo posljednje poćivalište svakome govori o njegovoj važnosti i njezinoj skromnosti. Radi se tu,

²⁰ Zanimljivo je da se Marija Bogišić-Pohl uopće ne spominje na natpisu na nadgrobnoj ploči, već se spominje jedino njezin suprug, liječnik Johann Pohl (1820-1871). Zato se njezina slika nalazi na nadgrobnom spomeniku. Natpis glasi: JOHANNU POHL -U / POSTAVI / SUPRUGA / MARIJA ROGJ / BOGIŠIĆ.

ustvari, o malom i suptilno osmišljenom obiteljskom grobnom *temenosu* unutar kojega postoje jasne granice i hijerarhija koju ograđeni obiteljski prostor na groblju (danas veličine 6x5 metara) dobro pokazuje. Osim velike razlike u veličini i raskoši izvedbe (bratov je spomenik mnogo veći i raznolikije oblikovan, a sestrin je tipična jednostavna nadgrobna ploča bez ukrasa, s manjim nadgrobnim spomenikom od rustikalno obrađenog kamena), granica se vidi i u tome što je unutar cjeline Bogišićeva grobnica dodatno ograđena sa sedam kamenih stupića oktogonalnog presjeka, na čijim se vrhovima nalaze klesani plamičci (među tim manjim stupovima nalazila se ograda u vidu metalnoga lanca, danas djelomično sačuvana). Tako je poruka o obiteljskoj važnosti jasno poslana: svi članovi obitelji počivaju zajedno, unutar vlastitog obiteljskog grobnog polja, ali slavni brat toliko nadmašuje ostale da mu je grobnica dodatno ograđena, te veličinom, ikonografskim programom i skulptorskom obradom toliko drugačija od sestrine i zetove da je njegova važnost svakome uočljiva na prvi pogled.

Bogišićeva je grobnica pravokutnog tlocrta, izgrađena od tri reda kamenih klesanaca (kvadara), čiji su ugaoni kamenovi izrađeni u bunjatu (grublje obrađeni). Na gornjoj plohi, pokrivenoj uglačanim kamenim pločama, velika je ravna površina na kojoj se nalazi jedan korintski stup. Kanelirano tijelo stupa je prepolovljeno (prekinuto), a kapitel stupa je postavljen desno, sa strane, na gornju plohu, predočavajući lom i krhkost života. Lijevo od stupa nalazi se manji komad tijela stupa, koji također treba odavati dojam da je odlomljen od glavnog tijela stupa. Na abaku kapitela, na plohi koja je okrenuta frontalno (prema gledatelju), velikim slovima piše: Dr VALTAZAR BOGIŠIĆ / *1834 †1908. Cjelina grobnice izdaleka se doima kao postament za stup koji se na njoj nalazi. Budući da je za to bilo potrebno napraviti jedinstvenu gornju plohu, mjesto za unos mrtvačkog kovčega bilo je predviđeno straga, pa su na zapadnoj (začelnoj) strani očito bila projektirana vratašca za tu svrhu.²¹ Prilikom uređenja i proširenja cavtatskog groblja 1950-ih godina upravo je sa stražnje strane Bogišićeve grobnice dodan još jedan red grobova, čime su narušeni izvorna ideja i smještaj grobnice, jer se ona dotad nalazila na rubu grobljanske parcele i iza nje nije bilo drugih grobova. Osim toga, prilikom proširenja groblja otkinut je stražnji (zapadni) dio Bogišićeve grobnice, i to u cijeloj njezinoj širini, pa danas ne znamo kolika je bila izvorna dužina

²¹ Kad je riječ o ulaznom rješenju na začelnoj strani, jedina analogija s Bogišićevom grobnicom na groblju Sv. Roka u Cavtatu je grobnica obitelji Glavić na dubrovačkom gradskom groblju Sv. Križa na Boninovu, koja je nekoliko godina mlađa (1904), a natpis na njoj kazuje da je naručena kod kipara Achillea Canessea u Genovi. Vidi: Patricija Veramenta, »Grobница obitelji Federika Glavića na Boninovu.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50 (2012): 339-363.

grobnice.²² Tragovi intervencije jasno su vidljivi na bridovima grobnice, a stražnja strana tada je zazidana i ožbukana. Time je onemogućeno eventualno pokapanje u grobnicu, a izgled je osiromašen, jer je stražnja ploha izvedena u žbuci. Tada je maknut i pripadajući dio ograde, pa ona danas teče samo prednjom (istočnom) i bočnom (južnom) stranom, a tragovi otkidanja vide se na kamenim stupićima koji su držali ogradu, kao i na najgornjoj plohi, jer na stražnjoj (zapadnoj) strani nedostaje profilacija koja teče na njezine ostale tri strane.²³ Premda je ova intervencija nepoznatog majstora bila izvedena s dozom pomnje (spomenuti stupići prepiljeni su točno na mjestu gdje je to bilo potrebno, tj. nije maknut cijeli stupić, što bi bilo praktičnije, već se očito htjelo sačuvati što više izvornoga), ona je osiromašila cjelinu grobnice i spomenika, narušivši izvorne proporcije i neke kamene (stražnja strana, ogradni stupići) i metalne dijelove (ograda). Nadgrobni spomenik očišćen je i restauriran prigodom stote obljetnice Bogišićeve smrti 2008. godine.²⁴

Njezini odmjereni oblici, ravne linije, simbolika i cjelokupni dojam svrstavaju je u lijepi primjer historicističke grobne plastike u Cavtatu. Ovo je i do danas najraskošnija grobnica koja se nalazi na cavtatskom groblju, zacijelo i u Konavlima.²⁵ Ikonografski gledano, ona predstavlja posebnost ne samo u cavtatskom, već i u širem, dubrovačkom kontekstu. Njezin stup, simbol snage i čvrstine, prelomljen je, sugerirajući kraj, smrt, gubitak, utoliko veći što su snaga i čvrstina koju stup predstavlja bili veći. Istodobno simbolizira i prestanak loze, jer Bogišić (kao ni njegova sestra) nije imao potomstva, dakle, opet kraj, nestanak, prekid. Odlomljeni kapitel (koji nije ništa drugo doli vrh stupa, dakle, glava), nehajno bačen pod stup dodatno pojačava taj dojam. Plamičci koji se

²² Dimenzije grobnice su 2,55 x 2,10 metara, a visina je 95 cm, dok se stup visine 2,20 metara nalazi na postamentu 70 x 70 cm.

²³ Opisana situacija, tj. položaj grobnice na rubu grobljanske parcele Sv. Roka, kao i izvorni zapadni rub grobnice s profilacijom, vide se na dvije sačuvane fotografije u Bogišićevoj zbirci, koje vjerojatno prikazuju komemoraciju 30. obljetnice Bogišićeve smrti iz 1938. godine.

²⁴ Tijekom ljeta 2008. godine restauratorske radove izveo je ovlašteni kamenoklesar Miho Šuljak iz Močića, a troškove je snosila Općina Konavle. Tom su prilikom kamene površine oprane i očišćene od gljivica, oštećeni ili nedostajući kameni dijelovi su sastavljeni i rekonstruirani, na nekoliko mjesta (uglavnom na nekim stupićima ograde) stavljeni su manji kameni umeci (tašeli), a metalna ograda je obojena. Također je izrađena i nova fotografija Baltazara Bogišića na porculanskoj podlozi, koja je umetnuta na izvorno mjesto.

²⁵ Sepulkralna plastika dubrovačkog područja nije, nažalost, dosad bila detaljnije obrađivana i vrednovana. O tome vidi: Ivan Viden, »Srpsko pravoslavno groblje Sv. Mihajla na Boninovu (groblja, spomenici kapele)«, u: *Kultura Srba u Dubrovniku 1790-2010: iz riznice srpske pravoslavne Crkve svetog blagovještenja*, prir. Goran Spaić, Jelica Reljić i Miroslav Perišić. Dubrovnik: Srpska pravoslavna crkvena općina; Beograd. Arhiv Srbije, 2012: 282-299. i ondje citiranu literaturu, te članak P. Veramente, »Grobница obitelji Federika Glavića na Boninovu«.

nalaze na vrhu oktogonalnih stupića simboliziraju žar vjere, ali imaju i nekoliko drugih značenja, među kojima i vječni život.²⁶

Nažalost, pitanje autorstva Bogišićeve grobnice, njezine zamisli, nacрта, izvedbe i postavljanja nije, na osnovu pregledanih izvora, bilo moguće razriješiti. Gotovo je nevjerojatno da nije bilo moguće doći do nijednog podatka o autoru ili izvođaču grobnice: u Bogišićevoj zbirci o tome nema spomena (narudžbe, nacрта, pisma, računa i slično), nema ga ni u pregledanom dijelu spisa cavtatske općine ni u onodobnim dubrovačkim novinama, koje su zabilježile sve pojedinosti vezane za Bogišićevo posmrtno veličanje, niti u župnoj kronici cavtatske župe Sv. Nikole. Analogija, kako je ranije rečeno, na užem dubrovačkom prostoru nema, iako se motiv prelomljenog stupa pojavljuje na nekoliko grobnica na dubrovačkim grobljima na Boninovu.²⁷

Proporcije i izvedba ukazuju na solidnog obrtnika, ali ne i na neko veliko umjetničko ime. Preostaje nam jedino da krug mogućih autora tražimo među nekoliko poznatih i plodnih kamenoklesara koji su tada u Dubrovniku i okolici djelovali (bili su to uglavnom naturalizirani Talijani): Mauro Martucci, Ermenedildo Job i Mauro Sagrestano. Moguće da je njezin nacrt izradio i neki od lokalnih inženjera ili umjetnika koji su se u to vrijeme usput bavili i projektiranjem nadgrobne plastike (Ivo Čurlica, Baldo Kosić). Iako je tada u Dubrovniku povremeno boravio i poneki poznatiji autor nadgrobne plastike (tako, naprimjer, upravo 1908. na groblju na Boninovu splitski kamenoklesar Pavao Bilinić izrađuje historicističku grobnicu obitelji Iveta),²⁸ sve upućuje na to da bi se Bogišićeva grobnica ipak mogla pripisati nekoj od lokalnih radionica.

²⁶ O gore navedenim ikonografskim motivima vidi: Igor Fisković, *Reljef renesansnog Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica hrvatska - ogranak Dubrovnik, 1993: 105, 115 i dr; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, ⁴2000 (ili bilo koje drugo izdanje): 581, 614-615 i dr; Roelof van Straten, *Uvod u ikonografiju*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2003; Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2007: 207-220 i dr; Jean Chevalier i Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno-informativni centar; Naklada Jesenski i Turk, ⁵2007: 197, 705 i dr.

²⁷ Motiv prelomljenog stupa nije rijedak motiv sepulkrarne plastike, ali nije dovoljan za analogiju s ikonografskom i morfološkom slojevitosti Bogišićeve grobnice. Uostalom, nekoliko primjera koji se nalaze na dubrovačkom općinskom groblju Sv. Križa i na pravoslavnom groblju Sv. Arhandela Mihajla na Boninovu mlađe je od cavtatskog.

²⁸ Vidi: Duško Kečkemet, »Glavni oltar crkve Sv. Dominika u Splitu.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 41 (2007): 443. Na postojanje nacрта u Državnom arhivu u Dubrovniku za kvalitetno izvedenu grobnicu obitelji Iveta na groblju Sv. Križa na Boninovu ukazao mi je dubrovački povjesničar umjetnosti i konzervator Antun Baće, na čemu mu zahvaljujem, kao i prof. Vesni Iveta Soko iz Dubrovnika na podacima o obitelji Iveta.

Uređenje Bogišićevoga parka na Ilijinoj glavici u Dubrovniku

Doba druge polovice 19. stoljeća i prve polovice 20. zlatno je doba građanskih društava i raznih oblika javnog udruživanja građanskog staleža. Dubrovnik tu nije bio nikakav izuzetak i u navedenom razdoblju djelovanje društva “Dub” predstavlja vrhunac umrežavanja pozitivne energije dubrovačkih građana. Društvo je službeno osnovano 1898. godine pod nazivom “Društvo za promicanje interesa Dubrovnika”. Godine 1909. naziv je promijenilo u “Društvo za unapređenje Dubrovnika i okolice”, a od skupštine 1921. društvu je naziv “Dub - društvo za razvitak Dubrovnika i okolice.” Društvo je uspješno djelovalo do 1946. godine, kada je ukinuto, a obnovljeno je 1984. godine pod nazivom “Društvo prijatelja prirode DUB - Dubrovnik”, pod kojim djeluje i danas.

U prvim godinama rada društva vodeće ličnosti bili su Mato Šarić, Baldo Kosić i Jero Pugliesi, a u razdoblju između dva svjetska rata Luko Bona, Frano Bizzarro-Ohmučević, Melko Čingrija, Milo Katić, Frano Dabrović i drugi. Svrha društva bila je “promicanje blagostanja Dubrovnika, nastojeći osobito oko toga, kako bi se razvila općila, uredile, napravile i uzdržale nasade, šetališta i putevi, potičući na to da se kraj što prije pošumi i podupirući gradnju što većeg broja stanova za strance.” Društvo je već u prvoj fazi svoga djelovanja (1898-1914) pokazalo zavidne rezultate: 1898. za rasonodu građana i ures Grada uređen je park Gradac, u kojemu je postavljena Mihanovićeva fontana, 1900. je na Brsaljama postavljena Amerlingova fontana (“Stojna i satir”, rad Ivana Rendića), u razdoblju 1903-1908. uređuje se put kroz Lapad (Liechtensteinov put), otprilike istih godina uređuje se balustrada na Brsaljama i započinje uređivati park u Posatu (pred vratima od Pila). Financijska sredstva za ostvarenje postavljenih ciljeva društvo je pribavljalo ponajprije od članarina, donacija i na zabavama koje su priređivane u korist društva (“maškarani balovi”, lutrije itd). Vjerojatno bismo oblik djelovanja ovog zaslužnog društva danas nazvali javno-privatnim partnerstvom: zainteresirani građani (mahom intelektualci i poduzetnici) organizirano prepoznaju komunalne potrebe i probleme te ih vlastitom umješnošću, u dogovoru s općinskim vlastima, rješavaju. Pritom treba napomenuti da je i dubrovačka općina uglavnom redovito financijski podupirala rad društva, prepoznajući da će na taj način mnogi komunalni i estetski problemi grada biti zadovoljavajuće riješeni, a i ugledni posjetioci također su uočavali kvalitativni pomak. Tako je, naprimjer, put prema Gorici 1903. uređen darežljivošću kneza Ivana II od Liechtensteina, o čemu i danas svjedoči spomen-ploča na početku puta. Dosad se u više navrata pisalo o

Slika 3. Pogled s tvrđave Minčete na Bogišićev park na Ilijinoj glavici i dio povijesnog predgrađa Pile (snimio: Dragan Damjanović, 2012)

povijesti društva, ali se uglavnom radilo o prigodničarskim napisima, pa tako iznimno važna uloga ovog društva za dubrovački urbanizam, razvoj institucija grada i kulturu življenja nije dosad cjelovito vrednovana.²⁹

Društvo je početkom 1908. godine započelo pripreme za uređenje parka na Ilijinoj glavici. Riječ je o brežuljku iznad povijesnog predgrađa Pile i župne crkve Sv. Andrije, koji je dobio naziv po srednjovjekovnoj crkvi, tada vidljivoj samo u temeljima.³⁰ Zbog prirodnog položaja, uzvišenja iznad Pila, logične spone prema Konalu i Gružu sa sjeverne strane i blizine grada, lokacija je bila sretno izabrana i atraktivna.

²⁹ O djelovanju društva "Dub" vidi: Mato Mojaš, »Stvaralaštvo društva "Dub" u razvitku Dubrovnika.« *Dubrovački horizonti* 25 (1985): 162-172; Nikola Šubić, »Društvo prijatelja prirode "Dub" ozbiljno zadužilo dubrovački turizam.« *Ekonomska misao i praksa* 1 (2007): 125-138 (autor je isti tekst objavio i u jednome od poglavlja svoje knjige *Dubrovački turizam od 1857. do 2005. godine*. Dubrovnik: vlastita naklada, 2008); Ivan Viđen, »Crtice iz povijesti društva "Dub" (s posebnim osvrtom na meteorološki stup na Pilama).« *Dubrovnik* 1 (2009): 301-319.

³⁰ Crkva Sv. Ilije, čiji su ostaci temelja još i danas djelomice vidljivi, u izvorima se spominje još krajem 13. i početkom 14. stoljeća. Usporedi: Josip Lučić, *Prošlost dubrovačke Astaraje, Župe, Šumeta, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366. godine*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1970: 21.

Slika 4. Pogled s juga na na Bogišićev park na Ilijinoj glavici i dio povijesnoga predgrađa Pile. Ispod parka vidi se župna crkva Sv. Andrije, desno hotel “Imperial” (fotograf nepoznat, oko 1920, privatno vlasništvo Ivana Viđena)

Grubi radovi oko uređenja parka bili su pri završetku krajem 1908. godine, pa tako list *Dubrovnik* piše da se “krče putevi, dižu se u lagum stijene, probijaju se vrata, grade se međe, da do stanovita roka bude uređen ovaj novi općinski park.”³¹ Pretpostavljalo se da će park biti namijenjen prvenstveno djeci, budući da je obližnji park Gradac tada bio smatran nepoželjnim za djecu zbog velikog broja posjetilaca. Društvo nije imalo dovoljno novaca za uređenje i urešavanje parka onako kako je zamislilo, pa se za financijsku pomoć obratilo gradu i dalmatinskoj pokrajinskoj vladi u Zadru. Tadašnje ministarstvo poljodjeljstva prepoznalo je vrijednost projekta uređenja parka na Ilijinoj glavici i dodijelilo je početkom 1909. godine društvu iznos od 6.800 kruna, o čemu uredno izvještavaju lokalne novine.³² Premda je tim novcem krajem 1909. godine dovršena prva faza uređenja parka, društvo je željelo dodatno oplemeniti park

³¹ List *Dubrovnik* br. 23 od 6. travnja 1909. i br. 74 od 8. listopada 1909.

³² Uz listove *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik* koji su o tome pisali, uređenje Bogišićeva parka ukratko obrađuje i Ivo Perić u knjizi *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, 1983: 86-87.

(fontane, klupe, rasvjeta, ograde i slično), a budući da su i Brsalje i park Gradac imali svoju javnu fontanu, namjera je bila postaviti jednu takvu fontanu i u park na Ilijinoj glavici. A kako je svaka od nabrojanih fontana imala svog donatora (Mihanović, Amerling), tako se Društvo za unapređenje Dubrovnik i okolice obratilo Mariji Bogišić-Pohl s molbom za novčani poklon kojim bi društvo dalo izraditi jednu Bogišićevu spomen-fontanu za park na Ilijinoj glavici. Ona se spremno odazvala i u prosincu 1909. društvu priložila nemali iznos od 10.000 kruna.³³ Nakon toga se Društvo, s molbom da izradi fontanu, obratilo mladom kiparu koji je bio zvijezda u usponu i već uživao veliki ugled - Ivanu Meštroviću.

Na ovom mjestu treba podsjetiti na pismo diplomata Ivana Pavlovića Mariji Bogišić-Pohl o oporučnim planovima njezina brata, u kojem je iznio i sljedeće: "Pošto je pokojnik, govoreći o svojoj zadužbini, te o grobu i spomeniku uzgred napomenuo: da nikako ne bi rad bio da ga tuđin gradi, no naš koji od najvršnjih kipara, - pade mi na um jedan genijalan mlad veštak, Dalmatinac upravo, koji se od skora ovde u Parizu bavi i o kome se mnogo sa velikom pohvalom govori u ovdašnjim veštačkim krugovima. Ne znam znate li o njemu - imenom je Ivan Meštrović. Koliko su meni poznati radovi naših kipara, ne verujem da bi i jedan mogao bolji spomenik velikom našem pokojniku smisliti ni izraditi - od ovoga darovitog veštaka. Ako bi Vam po volji bilo, lako bi bilo staviti se s njim u vezu. Ustreba li Vam, pri tome, mog kakvog staranja, molim vas ne ustručavajte se(...)"³⁴ Ivan Meštrović je tijekom života imao brojne kontakte s Dubrovnikom i Dubrovčanima i svi su oni bili poznate osobe iz tadašnjeg javnog (Ernest Katić), kulturnog (Ivo Vojnović, Marko Murat, Vlaho Bukovac), gospodarskog (Božo Banac, Pavo Mitrović), političkog (Frano Supilo, Miće Mičić, Melko Čingrija) i boemskog (Jelena Dorotka Hoffmann) života i predstavljali značajne ličnosti ne samo lokalnog, već i nacionalnog značaja.³⁵ Blisko prijateljstvo i zajednička umjetnička suradnja povezivali su Ivana Meštrovića s Vlahom Bukovcem, pogotovo u razdoblju o kojemu je ovdje riječ, jer su zajedno surađivali u društvu likovnih umjetnika "Medulić" 1908. godine i prilikom organiziranja izložbe "Nejunačkome vremenu usprkos" u Zagrebu 1911. godine. Intenzivna korespondencija iz tog razdoblja ostala je

³³ List *Dubrovnik* br. 97. od 28. prosinca 1909 (članak pod naslovom »Uzoran dar«).

³⁴ V. Novak, »Testamentarni planovi Valtazara Bogišića.«: 659.

³⁵ O tome vidi: Ivan Viđen, *Ivan Meštrović i Dubrovnik*, diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009.

sačuvana u Atelijeru Meštrović i svjedoči o mnogim fazama njihova zajedničkog rada u formiranju nezavisne umjetničke scene u tadašnjoj Hrvatskoj.³⁶ Budući da je Vlaho Bukovac, poslije smrti Baltazara Bogišića, bio jedan od savjetnika Marije Bogišić-Pohl i glavna osoba koja se nešto kasnije brinula o izradi Bogišićeva spomenika u Cavtatu (za čiju je izradu je odabrao mladog kipara Petra Pallavicinija), sasvim je vjerojatno da je upravo on društvu "Dub" preporučio Ivana Meštrovića. Tako je Pavlovićeva sugestija na neki način ipak bila uvažena pa je, uz dogovor na relaciji Marija Bogišić - društvo "Dub", stajao dogovor na relaciji Ivan Meštrović - društvo "Dub", i to vjerojatno uz prijateljsku liniju Ivan Meštrović - Vlaho Bukovac.

Ovaj projekt Ivana Meštrovića spada među one o kojima znamo vrlo malo i koji možemo rekonstruirati isključivo iz pisama. U ostavštini Ivana Meštrovića sačuvana su samo dva pisma društva "Dub", i to iz ožujka i kolovoza 1911. godine, ali je iz njih očito da ih je moralo biti više. Nažalost, u arhivu društva "Dub" nije ostalo nikakva traga o inicijativi da se podigne spomen-fontana u Bogišićevu parku.³⁷ Prvi kontakti Društva prema Meštroviću zbili su se tijekom 1910. godine (možda već i krajem 1909), upravo nakon donacije Bogišićeve sestre. U pismu Meštroviću iz ožujka 1911. godine Društvo spominje svoje ranije pismo, poslano u prosincu 1910, u kojemu mu javlja da je odustalo "od namještanja spomen-česme", što znači da su razgovori oko postavljanja vođeni nešto ranije. Do odustajanja je došlo zato što Društvo nije imalo dovoljno sredstava, točnije, skupljeni novac bio bi dostatan za izradu spomen-fontane, ali ne za dovršetak uređenja parka i dovođenje vode u park iz gradskog vodovoda. Stoga je iznos od 10.000 kruna iz donacije Marije Bogišić-Pohl, koliko je namjeravalo platiti Meštroviću, Društvo radije utrošilo za uređenje ostatka parka. Iz pisma je jasno vidljivo da su pregovori između Društva kao naručitelja i Ivana Meštrovića kao izvođača bili već dobrobrano u tijeku kada je Društvo odustalo. Iako cjeloviti projekt vjerojatno nikad nije ni bio izrađen, šteta je što nam nisu ostale sačuvane barem skice za tu fontanu kako bi nam pomogle da otkrijemo o čemu je bila riječ. Nije poznato je li Meštrović fontanu zamišljao

³⁶ Ivan Viden, »O prijateljskim odnosima Ivana Meštrovića i Vlaho Bukovca.« *Dubrovački horizonti* 47 (2009): 113-129.

³⁷ Arhiv društva je samo djelomično sačuvan za ove rane godine djelovanja, pa nije isključeno da bi se nešto o ovoj inicijativi moglo pronaći u nekom drugom arhivu ili arhivskom fondu Državnog arhiva u Dubrovniku. Zahvaljujem tadašnjem predsjedniku društva "Dub", prof. Jerku Breškoviću, koji mi je 2008. godine ljubazno dopustio uvid u arhiv društva i omogućio njegovo pregledavanje u društvenim prostorijama.

kao samostojeću, poput zagrebačkog “Zdenca života” ili prislonjenu uz kakvu podlogu, stijenu ili slično, poput bečkog “Vrela života” za palaču Wittgenstein?³⁸ Tko zna nije li možda zamišljao Bogišićev lik u sklopu te fontane, ali to nije isključeno; upravo u to vrijeme započinju pripreme za izradu Bogišićeva spomenika u Cavtatu, pa je moguće pretpostaviti da su i Dubrovčani htjeli ići ukorak sa Cavtaćanima.

Ostajući zasad samo u sferi domišljanja, vrlo su vjerojatno sva ta pitanja bila privlačni izazovi Ivanu Meštroviću jer bi on, osim izrade same fontane, zasigurno uredio i njezin okoliš, što bi mu, s obzirom na lokaciju i konfiguraciju terena predstavljalo kreativni izazov. Društvo “Dub” mu je 1. ožujka 1911. pisalo: “Na odgovor Vašem cij.[enjenome] pismu od 7. jan.[uara] 1911., čast je potpisanom društvu javiti, da je ono svoju odluku priopćenu Vam u svom dopisu od 12. decembra [1910], kojom je odustajala od namještaja spomen-česme, prihvatila, pretpostavljajući da Vi protiv toga ništa ne ćete imati, radeći se o radnji, koja po Vašim samim pismima nije se ni najmanje lukrativnom za Vas prikazivala. Razabirući iz Vašeg potonjeg pisma, da Vi držite da radnja bude Vam na izvršenje povjerena i obzirom na zamuku, koju ste do sada oko nje imali i uvažujući opravdanost Vaše želje, društvo je pripravno povjerit Vam radnju, pod uvjetima, koje Vam je početka javilo, biva K 10 000 za cjelokupnu radnju uključivši onu dovoda vode. Društvo nažalost nije u stanju, da uzme na se dovod vode, jer nema nego pomenutu svotu na raspoloženje i financijske neprilike, koje mu ne dozvoljavaju, da uredi Park kako bi htjelo, bile su jedini uzrok što ga je potakao, da za sada odustane od postavljanja česme a raspoloživu svotu uloži u uređenje Parka, prozvavši ga ‘Bogišićevim parkom’ na što je općina bila već pristala. Nadamo se da kad razaberete, što je bio uzrok da smo od svoje odluke bili odustali, ne ćete nam to za zlo uzeti, i molimo Vas kada bi Vi još ostajali pri svome zadnjem pismu, da izvolite se definitivno izjaviti.”³⁹ Nakon toga su mu se obratili u kolovozu iste godine, javljajući da “na naše pismo od 1. marča ove god. ne primismo nikakvog odgovora, te prema tome zaključujemo, da ste se Vi odazvali našoj molbi, te odustali od

³⁸ Usporedi: Irena Kraševac, *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Fundacija Ivan Meštrović, 2002: 81-95 i 161-173.

³⁹ Pismo društva “Dub” Ivanu Meštroviću, Dubrovnik, 1. ožujka 1911. U potpisu su predsjednik društva Matej Šarić i tajnik Luko markiz Bona. Pismo se čuva u zbirci korespondencije Ivana Meštrovića u Atelijeru Meštrović u Zagrebu. Zahvaljujem sinu i nasljedniku Ivana Meštrovića, Mati Meštroviću, koji mi je odobrio uvid u ova pisma, njihovo istraživanje i objavljivanje. Zahvaljujem i gospođi Ljiljani Čerini, muzejskoj savjetnici iz Atelijera Meštrović, na pomoći prilikom istraživanja.

Slika 5. Bogišićeva ulica koja vodi do Bogišićevoga parka na Ilijinoj glavici, desno južni ogradni zid parka sa spomen-pločom (snimio: Ivan Viden, 2008)

postavljanja spomen-česme, dozvoljavajući time nama, da onom neznatnom svotom uredimo Bogišićev park.”⁴⁰

Meštrović je do tada imao za sobom dvije fontane: “Vrelo života” za palaču Wittgenstein (1906. godine) i zagrebačku fontanu “Zdenac života” (nastalu 1905. godine), koja je 1910. godine bila izložena na izložbi “Meštrović-Rački” te ju je u svibnju iste godine otkupila zagrebačka gradska uprava i 1912. godine je postavljena na mjesto ispred Hrvatskog narodnog kazališta, gdje se nalazi i danas. Moguće da je potez zagrebačkih gradskih vlasti na sebe skrenuo pažnju i odbornika društva “Dub”, jer su se njihovi kontakti, sudeći po pismima, odvijali otprilike u isto doba, dakle, u prvoj polovici 1910. godine, ili čak u drugoj polovici 1909. godine. Nažalost, do realizacije fontane u Dubrovniku

⁴⁰ Pismo društva “Dub” Ivanu Meštroviću, Dubrovnik, 11. kolovoza 1911, Atelijer Meštrović, Zagreb.

nije došlo, a park na Ilijinoj glavici doista je, novcem Marije Bogišić-Pohl, uređen i nazvan po Baltazaru Bogišiću, zajedno s ulicom koja vodi do njega.⁴¹ Park je otvoren za javnost i dan na uživanje građanima 1913. godine, o čemu svjedoči i spomen-ploča uzidana u južnom ogradnom zidu parka.⁴²

Pallavicinijev spomenik Bogišiću na cavtatskoj rivi

Spomenik Baltazaru Bogišiću na cavtatskoj rivi danas je jedan od nezaobilaznih vizualnih obilježja Cavtata. Rano je djelo akademskog kipara Petra Pallavicinija i nalazi se na samome ulazu u cavtatsku povijesnu jezgru, na poljani pred zgradom Kneževa dvora, u kojoj se od 1958. nalazi i njegov muzej. Kao što je ranije spomenuto, iz pisma diplomata Ivana Pavlovića Mariji Bogišić-Pohl, u kojemu joj Pavlović između ostalog opisuje Bogišićeva razmišljanja o njegovu grobu i grobnom spomeniku, jasno je da mu je Bogišić u razgovoru “uzgred napomenuo da nikako ne bi rad bio da ga tuđin gradi, no naš koji od najvršnjih kipara.” S obzirom na spomenutu Bogišićevu skromnost, ništa ne ukazuje na mogućnost da je sâm Bogišić zamišljao samostojeći javni spomenik u svoju čast, već da je “spomenik” koji se u Pavlovićevom pismu spominje ustvari eventualni nadgrobni spomenik.

Nastanak Bogišićeva javnog spomenika, koji i danas vidimo kao ures Cavtata, plod je više različitih okolnosti. Naime, poslije njegove smrti Cavtačani su se odmah htjeli odužiti svome slavnom sugrađaninu i dobrotvoru javnim spomenikom na istaknutome mjestu kao “vidan, trajan i vječan znak priznanja i poštovanja.”⁴³ Stoga je već početkom listopada 1908. osnovan odbor za podizanje spomenika, a iz pomalo neodređene novinske vijesti razvidno je da je odbor bio sastavljen i od Dubrovčana i od Cavtačana i da mu je tajnik bio Đuro Bijelić.⁴⁴ Odbor je tek 6.

⁴¹ Usporedi: Aida Cvjetković, *Dubrovačkim ulicama*. Dubrovnik: [s.n.], 1999: 25.

⁴² Iako su tadašnje dubrovačke novine unutar nekoliko godina redovito pratile ritam radova na uređenju parka, zanimljivo je da ne bilježe svečanost njegova otvorenja. Spomen-ploča se nalazi na južnom ogradnom zidu parka, okrenuta prema ulici Baltazara Bogišića i crkvi Sv. Andrije. Natpis na njoj glasi: BOGIŠIĆEV PARK / DRUŠTVO ZA UNAPREGJENJE / DUBROVNIKA I OKOLICE / MCMXIII.

⁴³ Ovaj navod preuzet je iz letka koji je tiskan povodom akcije za skupljanje novčanih priloga za Bogišićev spomenik. Citirano prema primjerku koji se čuva u: Općina Dubrovnik (Commune di Ragusa), Knjiga zapisnika općine dubrovačke, godina 1910, str. 83, ur. br. 1368 od 15. travnja 1910, DAD. Letak je objavljen u *Bogišić i kultura sjećanja*: 6.

⁴⁴ U listu *Dubrovnik* u broju 73 od 5. listopada 1908. piše pod naslovom »Spomenik Bogišiću.«: “Sastavio se je odbor najuglednijih građana dubrovačkih bez razlike vjere i staleža koji je otpočeo skupljati priloge za podignuće spomenika našem slavnome naučenjaku Dru Valtazaru Bogišiću. Spomenik će se podići u njegovome rodnome mjestu Cavtatu. Priloge treba slati g. Đuro Bijeliću u Cavtatu.”

prosina 1909. objavio javni proglas (letak) u kojem ukratko iznosi svoj cilj i moli sve zainteresirane da daju dobrovoljni prilog za spomenik “jednog tako velikog sina našega naroda, odličnog naučnika, vrsnoga pravnika i čestitog rodoljuba; čovjeka puna najiskrenije ljubavi prema svom narodu i čitavom slavenstvu.”⁴⁵ Vrlo je vjerojatno da je aktivnost odbora bila usporena, jer su tijekom 1909. tekle pripreme za otvaranje Bogišićeve knjižnice (muzeja) za javnost, i da je tajnik odbora Đuro Bijelić, a istodobno i tajnik Marije Bogišić-Pohl,⁴⁶ bio angažiran oko otvaranja muzeja, koje je obavljeno 30. rujna 1909. godine.⁴⁷ Za pretpostaviti je da je tom prilikom ideja o podizanju spomenika opet došla u prvi plan, što je rezultiralo javnim proglasom u prosincu 1909. Prema tadašnjem običaju, imena donatora i iznosi skupljenih dobrovoljnih priloga objavljeni su u novinama, pa je tako već u veljači 1910. objavljen prvi popis donatora, među kojima su bili brojni uglednici, na prvome mjestu dalmatinski namjesnik Niko barun Nardelli.⁴⁸ Do proljeća 1911. godine skupljeni iznos bio je premali za izradu spomenika, pa je Đuro Bijelić, u ime odbora, u listu *Dubrovnik* o Uskrsu (11. travnja) 1911. objavio apel za daljnje i izdašnije

⁴⁵ Letak je razaslan na razne adrese, među kojima i na adresu dubrovačke općine. Vidi: Knjiga zapisnika općine dubrovačke, godina 1910., str. 83, ur. br. 1368 od 15. travnja 1910, DAD.

⁴⁶ Uz Mariju Bogišić-Pohl od početka su stajala dva požrtvovna savjetnika, koji su joj pomagali u vođenju brige oko čuvanja i prezentiranja naslijeđenoga: općinski službenik Antun Bratić (1865-1924) i pravnik Đuro Bijelić (1858-1919). Potonji je bio prijatelj Marije Bogišić-Pohl, umirovljeni kotarski predstojnik iz Cavtata, brat poznate etnografkinje Pauline (Line) Bogdan-Bijelić, a Bogišićeva sestra ga je izabrala da joj bude pomoćnik i tajnik, što je on i ostao do kraja svog života. Đuro Bijelić bio je činovnik austrijske administracije u Bosni i Hercegovini (1879-1905) i naposljetku kotarski poglavar u Trebinju. Zbog svoga predanog rada bio je obljubljen od naroda i odlikovan austrijskim redom viteza cara i kralja Franje Josipa, crnogorskim Ordenom knjaza Danila trećeg stupnja i papinskim redom Sv. Grgura Velikog. Velika većina pisama i koncepata Marije Bogišić-Pohl upućena Bogišićevim suradnicima, prijateljima, sudskim i upravnim vlastima napisana je upravo Bijelićevom rukom, dok bi Marija Bogišić-Pohl pismo potpisala. Njegovu nesumnjivo pozitivnu ulogu u formiranju i početnim fazama Bogišićeva muzeja trebalo bi još dodatno istražiti. Ponešto o njemu može se saznati u člancima Josipa Kovačevića: »Ustanova “Učeničkog društva” u Dubrovniku 1877. g.« *Dubrovački horizonti* 27 (1987): 228-230; isti, »Kulturno slavlje u Cavtatu povodom obnove i posvete Gospe Snježne.« *Dubrovački horizonti* 28 (1988): 216-220, a o odlikovanju redom Sv. Grgura Velikoga vidi rubriku »Vijesti.« u: *List dubrovačke biskupije* 6 (1910) od 1. lipnja 1910.

⁴⁷ Tom je prilikom prvi kustos zbirke, povjesničar književnosti Frano Kulišić (1884-1915) održao prigodni govor s pregledom Bogišićeve bibliografije, koji je potom tiskan kao zasebna knjižica. Dr. Frano Kulišić, *O značenju Bogišićeva rada*. Dubrovnik: izdanje piščevo, 1910. O njemu kao bibliotekaru Bogišićeve biblioteke: list *Dubrovnik* br. 53 od 27. srpnja 1909. i br. 41. od 12. listopada 1911.

⁴⁸ List *Dubrovnik*, br. 14 od 22. veljače 1910. navodi da je iznos prikupljen tom prvom prilikom bio 265 kruna.

prikupljanje novčanih priloga,⁴⁹ a do 31. prosinca 1911, prema novinskim iskazima, skupljeno je ukupno 5.820,89 kruna.

Osim neupitne činjenice da je početkom 20. stoljeća u očima većine suvremenika Bogišić u svjetskim razmjerima bio zasigurno najpoznatiji Cavtaćanin (iznimka je bio još jedino Bukovac), okolnost da je Marija Bogišić-Pohl iz bratove ostavštine napravila toliko dobročinstava rodnome Cavtatu bila je od velike važnosti. Uz cavtatski mjesni (komunalni, lokal-patriotski) interes veličanja jednog “od svojih” velikana, radilo se tu i o konkretnom interesu cavtatske općinske uprave. Naime, na samome ulazu u Cavtat, preko puta župne crkve Sv. Nikole, nalazila se jedna obiteljska kuća koja je bila vlasništvo obitelji Bogišić. Obitelj je, dakle, u središtu mjesta posjedovala dvije kuće: takozvanu “rodnu” kuću (manju), koja se nalazi u nizu zgrada sa sjeverne strane obale, i preko puta nje veću kuću. Na starim fotografijama vidi se da je ta jednokatnica na ulazu u mjesto formirala prolaz poput ulice i time onemogućavala automatsko otvaranje pogleda na cavtatski zaljev.⁵⁰ Nakon što su 1894, sa željom “poljepšanja mjesta”, tako tipičnom za 19. stoljeće, srušena stara gradska vrata iz doba Dubrovačke Republike⁵¹ (na čiju se unutrašnju stranu kuća logično nadovezivala), velika kuća Bogišićevih počela je smetati širini i pogledu. Budući da je kuća za obitelj Bogišić imala i materijalnu (iznajmljivanje trgovina u prizemlju), ali i sentimentalnu vrijednost, Baltazar Bogišić je godinama odbijao molbe cavtatske općine da se ona sruši. Ali, nakon njegove smrti općina je uspjela dogovoriti s Marijom Bogišić-Pohl rušenje cijele kuće kako bi se na ulazu u mjesto dobila široka poljana i oslobodio pogled na mjesto. Kompromis je vrlo brzo postignut (već u

⁴⁹ U tekstu apela Bijelić, između ostalog, izražava zahvalnost svim dotadašnjim donatorima i pomalo prijekorno piše: “Prilozi koji su do sada stigli nijesu ni iz daleka dovoljni, da se spomenik podigne, a zastoju u daljem stizanju priloga ne daje nam nikakve nade, da bismo uskoro mogli ostvariti plemenitu namisao: podignuće spomenika koji će da bude ‘simbol narodne ljubavi’ i ‘tumač narodne blagodarnosti’ prema velikom i zaslužnom narodnom sinu Valtazaru Bogišiću.” Da u početku skupljanje financijskih sredstava nije išlo najbolje svjedoči i odluka dubrovačke općine da za izgradnju spomenika pokloni 50 kruna, koja je donesena tek 15. travnja 1910. (vidi bilj. 43 i 45) i odluka uprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti da pokloni 100 kruna, donesena 19. prosinca 1911. godine. Dapače, ona je uslijedila nakon pisma Đura Bijelića u kojemu opetovano moli za financijsku pomoć, a u zapisniku sjednice izričito se navodi da se JAZU na prvi poziv (vjerojatno onaj iz 1909) nije bila odazvala. Vidi: Registratura Jugoslavenske akademije br. 288/1911, Arhiv HAZU (pismo Đura Bijelića iz Cavtata od 9. prosinca 1911. i zapisnik sa sjednice).

⁵⁰ Usporedi: Niko Kapetanić, *Konavle na starim razglednicama 1898-1944*. Cavtat: općina Konavle, 2008: 27, 34, 37-38. Kuća se lijepo vidi i na fotografijama s Bogišićeva sprovoda koje se čuvaju u Bogišićevoj zbirci u Cavtatu.

⁵¹ Lukša Beritić, »Utvrđenja i regulacioni plan Cavtata.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 12 (1970): 203.

Slika 6. Pogled na cavtatsku rivu s Pallavicinijevim spomenikom Baltazaru Bogišiću na izvornom mjestu. Lijevo Bogišićeva rodna kuća sa spomen-pločom (snimio: Josip Berner oko 1925, privatno vlasništvo Ivana Viđena)

kolovoza 1908. načelno je bilo dogovoreno rušenje) tako što se općinska uprava obavezala da će na dijelu rive koji će se osloboditi rušenjem kuće postaviti Bogišiću spomenik.⁵² Spomenik bi se tako nalazio na prostranoj poljani u središtu mjesta, na mjestu srušene kuće, ali istodobno i ispred rodne kuće.

Kao što je spomenuto, nekoliko uglednih ljudi bilo je na usluzi Mariji Bogišić-Pohl prilikom vođenja poslova vezanih uz ostavštinu pokojnog brata. Uz njezina neumornog tajnika Đura Bijelića, prilikom izrade spomenika presudan utjecaj imao je slikar Vlaho Bukovac. Sačuvana korespondencija između Bogišićeve sestre i velikog slikara svjedoči da su njihovi odnosi također bili vrlo prijateljski i da su ona i njezin tajnik Đuro Bijelić do Bukovčeva mišljenja i

⁵² Osim toga, sama zemljišna čestica na kojoj se srušena kuća nalazila (odnosno, na kojoj je podignut spomenik) ostala je u vlasništvu Marije Bogišić-Pohl. Ona je tu česticu kasnije oporučno ostavila cavtatskoj općini pod uvjetom da mora ostati u dotadašnjoj funkciji, tj. šetalište na rivi (vidi bilj. 10). List *Crvena Hrvatska* u broju 62 od 1. kolovoza 1908 (dakle, ni mjesec dana nakon dovršetka ostavinskog postupka iza Bogišića), u članku pod naslovom »Iz Cavtata« s oduševljenjem donosi vijesti o uređenju Cavtata, posebno ističući rušenje spomenute kuće Bogišićevih i ponudu Marije Bogišić-Pohl da rodnome mjestu pokloni vodovod.

savjeta jako držali.⁵³ Bogišićeva sestra očito nije poslušala sugestiju Ivana Pavlovića da spomenik njezinu bratu izradi Ivan Meštrović⁵⁴ (u Meštrovićevoj korespondenciji nema nijednog sačuvanog pisma Marije Bogišić-Pohl ili Đura Bijelića), ali je svakako nastojala da to bude domaći čovjek. Stoga je sasvim logično da je Bukovac, kao njezin savjetnik u pitanjima oko Bogišićeva spomenika i kao praški profesor i zaštitnik svakog od svojih studenata (posebno onih iz Dalmacije), želio dati priliku mladome Korčulaninu koji je na praškoj likovnoj akademiji studirao kiparstvo. Bio je to Petar Pallavicini (Palavičini) (1886-1958), jedini sin sitnog obrtnika s Korčule, kod kojega je rano uočen likovni talent. Nakon kratkotrajnog šegrtovanja u korčulanskim kamenoklesarskim radionicama (među kojima i u onoj prerano preminuloga talentiranog kipara Marina Radice), zahvaljujući stipendiji odlazi u obrtničku školu u Češku, u Hořice (1905-1909), nakon čega je u Pragu kod poznatog češkog kipara Josefa Vaclava Myslbeka studirao kiparstvo (1909-1912).⁵⁵ Upravo u doba Pallavicinijeve diplome događaji oko Bogišićeva spomenika se finaliziraju (rušenje kuće, skupljanje novčanih priloga) i Bukovac mu povjerava posao izrade spomenika.⁵⁶ Mladi 26-godišnji umjetnik tako je

⁵³ Pisma se čuvaju u zbirci "Kuća Bukovac" u Cavtatu, u zbirci korespondencije Vlaha Bukovca. Zahvaljujem kolegicama Heleni Puhara i Luciji Vuković na susretljivosti prilikom rada na spomenutoj korespondenciji. O odnosima Baltazara Bogišića i Vlaha Bukovca vidi: Vicko Fisković, »Cavtačani u svijetu i zavičaju: Baltazar Bogišić i Vlaho Bukovac jedan drugome, riječju i slikom.«, u: *Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi*, ur. Drago Roksandić i Branimir Janković. Zagreb: Filozofski fakultet, 2012: 183-206.

⁵⁴ Vidi bilj. 5 i 19.

⁵⁵ O Petru Pallaviciniju vidi: Kosta Strajnić, *Pera Pallavicini*. Zagreb: Naklada Čelap i Popovac, 1920; Momčilo Stevanović, *Retrospektivna izložba skulptura Petra Palavičinija*. Beograd, 1959; Momčilo Stevanović, *Petar Palavičini*. Beograd: Prosveta, 1964; Pavle Vasić, *Petar Palavičini i njegovi učenici* (katalog izložbe). Beograd, 1969; Vera Ristić, »Petar Palavičini (Pallavicini)«, u: *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2, ur. Žarko Domljan. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1987: 527-528; Ana Popović, »Petar Palavičini u legatu Nore Palavičini (rukopis)«. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2001; Todor Manojlović, *Likovna kritika*, prir. Jasna Jovanov. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, 2007: 60, 157, 206, 262; Sanja Žaja Vrbica, »Javne skulpture Petra Pallavicinija u Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 259-278. Petar Pallavicini bio je sveučilišni profesor na Likovnoj akademiji u Beogradu i jedan od osnivača umjetničke grupe "Oblik" u Beogradu 1926. godine. Usporedi: Vladimir Rozić, *Umetnička grupa oblik (1926-1939)*. Beograd: Kancelarija za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji, 2005: 20, 156. Na ovome mjestu zahvaljujem djelatnicama Arhiva za likovne umjetnosti HAZU u Zagrebu kao i Arhiva Muzeja savremene umetnosti u Beogradu koje su mi bile od velike pomoći prilikom pregledavanja dokumentacije o Pallaviciniju koja se čuva u njihovim institucijama.

⁵⁶ Iako list *Dubrovački vjesnik* od 26. rujna 1954. u članku »Razgovor s umjetnikom kiparom« navodi da je Pallavicini dobio posao izrade Bogišićeva spomenika na natječaju između nekoliko drugih kipara, za provedbu natječaja, makar i internoga, nema nikakvih dokaza. Stoga smatramo da je točan navod Momčila Stevanovića, koji smatra da se "Vlaho Bukovac založio kod svojih zemljaka da se izrada jednog ovako zamašnog dela poveri bez ikakvog konkursa njemu" (M. Stevanović, *Petar Palavičini*: 6).

dobio priliku da javnosti pokaže što zna i, narudžbom za javni spomenik čija je simbolička vrijednost bila velika, osigura sebi povoljan razvoj karijere.

Iako je vjerojatno zamišljen još 1913. godine, izrada spomenika odvijala se u prvoj polovici 1914. godine, jer župna kronika precizno datira početak klesanja spomenika u užjak iste godine, a i Đuro Bijelić u pismu Vlahu Bukovcu krajem svibnja 1914. spominje opsežne pripreme za njegovo postavljanje.⁵⁷ Bukovcu je bilo namijenjeno počasno mjesto predsjednika odbora za otkrivanje spomenika, funkcija koju je faktički i tako već obavljao, a osim toga trebao je izraditi sve potrebne ukrase za svečanost (u pismu se spominju dekoracije i neke tkanine). Otkrivanje spomenika bilo je predviđeno za rujan iste 1914. godine, a glavni govornik na svečanosti trebao je biti povjesničar, književnik i diplomat Lujo Vojnović, sin Bogišićeva dugogodišnjeg prijatelja Koste Vojnovića i Bogišićev nasljednik na mjestu crnogorskog ministra pravosuđa.⁵⁸ Tajnik Bijelić bio je zamislio da se tim povodom tiska prigodna razglednica u boji (vjerojatno s motivom Bukovčeva reprezentativnog portreta Baltazara Bogišića koji se danas čuva u njegovu muzeju) i posebna Bogišićeva spomen-knjiga (zbornik), koju je trebao pripremiti i urediti dubrovački povjesničar i publicist, a kasniji direktor Dubrovačkog arhiva, Antun Vučetić (1845-1931).⁵⁹ Prepiska između Đura Bijelića, Marije Bogišić-Pohl i Vlaha Bukovca

⁵⁷ U župnoj kronici župe Sv. Nikole u Cavtatu, sv. I (1899-1918) na str. 35 tadašnji župnik dum Ivo Božić je zapisao: "Početkom marča ove godine (1914) počeo se je raditi Bogišićev spomenik ovdje u Cavtatu na obali od poznatog tvrdo-sivog kamena sa Nebrezine kraj Trsta, donošenog amo u blocima. Radi ga mladi kipar Pero Pallavicini Korčulanin." Zahvaljujem cavtatskom župniku dum Matu Karamatiću, koji mi je omogućio pregled župne kronike. Mjesto Nabresina (od 1927. talijanski: Aurisina, slovenski: Nabrežina, njemački: Nabreschin) pokraj Trsta poznato je po kamenolomima kvalitetnog kamena još od antičkih vremena. Treba napomenuti da se Pallavicinijev gipsani model spomenika danas čuva u Pinakoteci župe Sv. Nikole u Cavtatu. Pallavicini je također izradio i portretnu bistu Marije Bogišić-Pohl koja se nalazi u istoj zbirci.

⁵⁸ O Luju Vojnoviću vidi biobibliografiju na kraju njegove knjige *Kratka istorija Dubrovačke Republike*. New York: M. Schidlof-Vojnović, 1962: 169-172. U najnovijoj i dosad najopsežnijoj Vojnovičevoj biografiji, Zoran Grijak i Stjepan Čosić, *Figure politike: Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012: 52-54 navodi se da je Lujo Vojnović od 1899. do 1903. bio "vršitelj dužnosti ministra pravde", a ne ministar.

⁵⁹ O Antunu Vučetiću vidi: Irena Arsić, *Antonije Vučetić (1845-1931) istoričar Dubrovnika*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 2012. i ondje citiranu literaturu. Antun Vučetić bio je i jedan od govornika na Bogišićevu sprovodu. Usporedi članak »Pogreb †dr. Valtasara Bogišića« u listu *Dubrovnik* br. 18 od 2. svibnja 1908. (bilj. 17). Kada je ovaj rad već bio dovršen i predan za objavljivanje, nasljednica Antuna Vučetića donirala je njegovu rukopisnu ostavštinu Državnom arhivu u Dubrovniku. U toj ostavštini ima podataka o prijateljstvu Antuna Vučetića i Baltazara Bogišića, kao i Vučetićevih priprema za pisanje velikog monografskog djela o Bogišiću koje, nažalost, nikada nije dovršio. Nakon arhivističkog sređivanja donirane rukopisne ostavštine sigurno će biti moguće reći nešto više o njihovim odnosima.

intenzivirala se u kasno proljeće 1914. godine, kada su pripreme za postavljanje spomenika i njegovo svečano otkrivanje uhvatile maha. Jedno iscrpno i opsežno Bijelićevo pismo upućeno Bukovcu u svibnju otkriva nam cijeli splet događaja i okolnosti koje su se tada plele oko Bogišićeva spomenika. Izgleda da se ni cavtatska ni dubrovačka općina nisu pokazale odviše agilnima u pripremanju svečanosti otkrivanja spomenika, što je, naravno, Bijeliću smetalo, pa je trebalo zamoliti Mariju Bogišić-Pohl da financijski pomogne i tom zgodom. Običaj vremena je bio da se takvi javni spomenici podižu ili kolektivnom akcijom prikupljanja priloga u širim slojevima naroda ili inicijativom dotične općine ili grada, pa je bilo logično očekivanje Bogišićeve sestre da će, koliko zbog Bogišićeva značaja toliko zbog učinjenih dobročinstava s njezine strane, cavtatska i dubrovačka općina voditi izradu spomenika i organizirati svečanosti prilikom otkrivanja.⁶⁰

Spomenuto detaljno pismo-izvještaj, koje je Bijelić poslao svome bliskom prijatelju Bukovcu, otkriva nam i danas - više od stoljeća nakon što je napisano - brojne dileme dobronamjerna i požrtvovna, a nadasve skromna intelektualca⁶¹ u maloj provincijskoj sredini, suočena s nedostatkom entuzijazma i osnovne kulturne infrastrukture: “(...) Kako sam ti piso naša je želja, to jest G[ospode] M[arije] i moja, da ti budeš predsjednikom odbora - i ja mislim u tome uspjeh kod skupštine koja će se još ovoga mjeseca ovdje održati, jer ne samo što mislim da se neće niko oprijeti želji i predlogu Gospođe Marije nego što će morati svak priznati, da si ti i tvoja ličnost najsposobnija i najpozvanija za tu počast. Dakle postrpi se još nekoliko dana dok se bude održati ta skupština kod koje će se zaključiti što se ima učiniti. Ja ću kod te prigode tebe predložiti za predsjednika odbora [za svečanost otkrivanja spomenika] a u isto doba ću pročitati tvoje pismo to jest tvoje predloge - osim onoga što se tiče Luja Vojnovića jer kažeš da bi se

⁶⁰ U Državnom arhivu u Dubrovniku čuva se i arhivski fond Općine Cavtat, ali je on, nažalost, arhivistički nesređen i ne postoji inventar arhivske građe. Letimičnim pregledavanjem kutija koje se odnose na godine poslije Bogišićeve smrti (1908-1914) nije pronađen nijedan dokument o Bogišiću, njegovoj smrti, pokopu, podizanju spomenika i slično. No, vjerojatno će se jednom, kad taj arhivski fond bude ureden i inventariziran, pronaći podaci o udjelu tadašnje Općine Cavtat u posmrtnom veličanju Balda Bogišića.

⁶¹ Đuro Bijelić je, osim pomoći koju je pružao Mariji Bogišić-Pohl, često pomagao i Bukovcu u vođenju imanja, a također je bio pratiteljem i vodičem uglednim gostima koji su posjećivali Cavtat, prvenstveno Bukovčevu i Bogišićevu zbirku. U jednome pismu (16. srpnja 1918) Bijelić Bukovcu piše: “Milo mi je da si mi zahvalio na mojem zauzimanju. Ali ja to radim iz egoizma. Kad stranci dogđu - ja trčim za njima, kao ubogi za bokunom kruha te ih molim da dogđu vidjeti djela Bogišića i Bukovca i kad mi podje za rukom - onda ti uživam jednako kako da su to moja djela. Ali na žalost - malo ko se ovdje za to tako interesira” (*Korespondencija Vlaha Bukovca* IV/2 - 63, Kuća Bukovac, Cavtat).

ti lično na njega obratio; ali sada promišljam, i to saopćiti neka se zna ko bi držao taj pozdravni govor, da ne bi ko koga drugog predložio.

Što se tiče uredjenja rive i stanja radnji sa spomenikom mislim da će te bit o tome već potanko izvjestio G.[ospar] Pallavicini koji je otišao tamo da se vjenča. Imali smo onomadne dogovor radi uredjenja rive - i tu je bila velika rasprava. Sada smo odredili mjesto gdje se ima postaviti spomenik i to kako si ti bio pisao paralelno s muzejom u jednakom razmjeru između kuće i kraja rive. Nego sada pišeš, da bi spomenik imao biti odalečen za jedno 9 met[ara] od [rodne] kuće te bi onda bilo posve blizu rive. I tu je mali nesporazum. U ostalom se slažemo podpuno sa tvojim predlozima i ja mislim da će mo sve to moć izvršiti. (...)

Mislim da sam ti već pisao, da se odlučilo izdati jednu spomen knjigu i da o tome prof. [Antun] Vučetić već radi. Među ostalim bi se stavila i slika tvoja Gospe od Cavtata i zato bi trebali jedno 1000 komada od onijeh srednijeh već napravljenih. Dobro bi bilo da ti pogodiš sa onijem (mislim Jedličkom) da nam pripusti to na umjerenu cijenu a te bi pošto bi se uvezale u knjigu, morale biti na tanjem papiru a ne na onom kao za dopisnicu.

Nego ima sada jedno veliko pitanje a to je od novca. Razumije se da kod ove prilike nesmiye se i nemože škrtarit. G[ospođa] Marija bati svegj, da bi to imala Komuna učinit jer da je to u počast cijelog mjesta. Nego ti znaš kakvi smo mi - ja ću kod skupštine javiti, da bi trebalo za tu svrhu sakupljati posebice i da si ti u tu svrhu prvi priložio 100 Kruna (a ja ću dat isto toliko) ali će se drugi slabo, jako slabo odazvati. Ima 40 osoba u odboru a od ovijeh nije se niko baš niko potrudio, da sakupi kakav prilog - sasvijem da su mogli. Ima ih dapače, koji sami ni pare nisu pridonijeli - a kako znaš posve malo se sakupilo. Fra parentesi[?] iz Crne-gore nije došlo ni solda a iz Srbije i Hrvatske posve malo. A kad bude svečanost onda će doć svi u paradu - a osobito naš mili i ljubezni Dubrovnik.

Nego na pare. Ja znam da općina neće uzet na sebe taj teret - a da slučajno i uzmu opet bi bilo kritika, prebacivanja i zagovaranja i tako mi je pošlo quasi za rukom da G[ospođu] M[ariju] persuadam [uvjerim, op. I.V.] da ona se žrtvuje i da priskoći u pomoć. Nego se ona puno istrošila i sada gleda da što manje izda, jer jom je teško. Ali nema druge - ja sam joj reko, da se sada nesmiye sakrit za prst. Ali je pitanje ko se sve ima pozvat i ko će se počastit - a ja sam od mnenja samo zastupnike društava, akademija, Matica čiji je on član bio a onda možebitno zastupnike općina. Jer opet se mislit [na banket, op. I.V.] za sve privatne osobe - mislim da bi bilo malo odviše. Ali i u ovome će mo se podložiti tvome mnenju.

Molim te da mi izraziš tvoje mnjenje hoće li se u počastni odbor izabrat i Dubrovčana ili samo Cavtačana i to hoće li mo ovu svečanost smatrati kao Dubrovačku ili isključivo Cavtajsku. (...)

Kod te prigode [misli se na sastanak odbora za spomenik, op. I.V.], kako sam ti već javio, pročitacu tvoja pisma i po tebi stavljenе predloge. Želja je gosp[ode] Bogišić da svečanost bude veličanstvena i u slavjanskom duhu - ali da kod toga obzirom na postojeće političke okolnosti ne bude kakovijeh demonstracija prama drugima - da ne bi došlo do kakvog mu kojeg mu drago sukoba ili smutnje nego da bude sve mirno i glatko ispastit. (...)

Nego je sada pitanje ko će se sve pozvat - hoće li se pozvat sve općine dalmatinske ili one koje su pridonijele svoj obol [za izradu spomenika]. Hoće li se učinit otkriće na jedan svečani dan a to ne bi mogla bit nego nedjelja 13, 20 ili 27 septembra tako da može doći i naroda ili na kakav radni dan. (...)

G[ospog]ja Bogišić ti neizmјerno zahvaljuje da si pristao na njezin predlog primit se predsjedništva odboru i da se tako zauzmlješ za ovaj predmet. Ja nijesam ni časa sumnjao a znao sam u naprijed, da si ti jedini koji će se svojski i prijateljski za ovu stvar zauzeti i da će se onda dobar uspjeh postići.

U naprijed ti javljam, da ja neću u odbor stupiti sasvijem, da ću ja kao blagajnik i tajnik u svemu pri ruci biti a naravno sve potpomagati. Ja ću G[ospog]ju Bogišić pratiti do potrebe i ondje gdje ona nebi mogla prisustvovati i nju zastupati, a osobito pri zaključcima odbora itd (...)."⁶²

Iz ovdje citiranog pisma i ostalih pisama razmijenjenih u trokutu Bukovac - Bijelić - M. Bogišić-Pohl, kao i iz cavtatske župne kronike vidi se da je spomenik klesan negdje u Cavtatu i da je postavljen na svoje mjesto, na rivu pred rodnu kuću, u razdoblju između druge polovice svibnja i druge polovice srpnja 1914. godine, jer su radovi na rušenju Bogišićeve kuće na obali započeli u travnju te godine.⁶³ Petar Pallavicini sjećao se kasnije da se nalazio u Cavtatu i radio posljednje radove na postavljanju Bogišićeva spomenika upravo u trenutku kad je rivom prošao općinski glasnik, javljajući da je Austro-Ugarska

⁶² Pismo Đura Bijelića Vlahu Bukovcu, Cavtat, 9. svibnja 1914. Pismo se čuva u zbirci "Kuća Bukovac" u Cavtatu u zbirci korespondencije Vlaha Bukovca. *Korespondencija Vlaha Bukovca* IV/2 - 63, Kuća Bukovac, Cavtat.

⁶³ Župna kronika župe Sv. Nikole u Cavtatu, sv. I (1899-1918) na str. 39. navodi: "Proširenje obale za spomenik Bogišićev: ova se je radnja započela već svršenjem mjeseca aprila obaljenjem stare Bogišićeve kuće u kojoj je negda bio Lučki ured, stanovali učitelji pk. Tomo Krile i Rikard Franičević, a u zadnje vrijeme Jele ud. Ossian prodavala dućan."

objavila rat Srbiji, dakle, krajem srpnja 1914. godine.⁶⁴ Tome odgovara i sadržaj pisma koje je Vlaho Bukovac tih dana uputio književniku Marku Caru u Zadar, obavještavajući ga da putuje u Cavtat kako bi pripremio potrebne dekoracije za otkrivanje spomenika: “Dragi Marko! Imam obvezu izraditi u Cavtatu svu dekorativnu stranu za svečanost otkrića spomenika dr. Valtasaru Bogišiću, odkriće koje se imalo držat ovog setembra 6, ali poput one nesreće, atentata u Sarajevu, odložili smo tu svečanost, dok bi se duhovi umirili, za doiduću godinu u aprilu po uskršu. Ali pošto meni je vrijeme već bilo [unaprijed] raspoloženo za to ja ću im pripremit sve pa će lako bit stvari namjestit. Prolazim sa parobrodom Dubr.[ovačkoga Parobrodarskoga] Društva 27og ovoga pa ako bi bio u Zadru možeš bit više nego sigur dabimi bilo drago da te vidim, imat ću samo dvije mlade kćerke sobom. Pisao sam i [Jurju] Bianchiniju da me dogje pričekat pošto imam ga za nešto molit. (...)”⁶⁵ Shvatljivo je da je, zbog napete političke situacije koja je zahvatila cijeli europski kontinent u ljeto 1914, svečanost otkrivanja odgođena od predviđenog rujna za iduće proljeće, poslije uskršnjih blagdana.⁶⁶ Uz to je Bijelić i ranije naveo da svečanost treba biti “u slavjanskom duhu - ali da kod toga obzirom na postojeće političke okolnosti ne bude kakovijeh demonstracija prama drugima - da ne bi došlo do kakvog mu kojeg mu drago sukoba ili smutnje nego da bude sve mirno i glatko”, jer je trebalo voditi računa i o političkim tenzijama koje su u godinama neposredno prije Prvog svjetskog rata (izazvane euforijom slavenskih naroda nakon Prvog i Drugog balkanskog rata) postojale u Austro-Ugarskoj. Očito je da je jedna slavenofilska svečanost, kakva bi nesumnjivo bila ona prilikom otkrivanja Bogišićeva spomenika, mogla biti povod nekim tenzijama, što je Marija Bogišić-Pohl željela izbjeći.

Nažalost, ratna zbivanja, koja su se umjesto nekoliko mjeseci, koliko su predviđali razni optimistični stratezi, oduljila na pune četiri godine, potpuno su zaustavila sva razmišljanja o svečanom otkrivanju spomenika. Spomenik je bio postavljen na svoje mjesto i privremeno obložen drvenom armaturom, no ta se privremenost, koja je trebala trajati do dana svečanog otkrivanja, oduljila

⁶⁴ Ovaj podatak, koji joj je osobno ispričao njezin djed, prenijela mi je u Dubrovniku kipareva unuka, gospođa Feodora Pallavicini, na čemu joj srdačno zahvaljujem. I Župna kronika župe Nv. Nikole u Cavtatu, sv. I (1899-1918) na str. 40 potvrđuje ovaj navod: “31/7 1914. (petak) Na 10 ½ večer javljena bubnjem opća mobilizacija ratne mornarice uz nalog prijave kroz 24 sata. Telali ove naredbe: Vice Soldić bubnjar, Niko Bijelić i Stijepo Lonza glasnici.”

⁶⁵ Pismo Vlaha Bukovca Marku Caru, Prag, 20. srpnja 1914. Pismo se čuva u zbirci “Kuća Bukovac” u Cavtatu, u zbirci korespondencije Vlaha Bukovca.

⁶⁶ Budući da je katolički Uskrs 1915. godine padao 4. travnja, lako je pretpostaviti da je odgoda izabrana ciljano, tj. kako bi otkrivanje spomenika odgovaralo obljetnici Bogišićeve smrti 24. travnja.

na punih sedam godina. Tek je u ljeto 1921. godine, na Bukovčev poticaj, akcijom cavtatske omladine spomenik skromnom svečanošću otkriven javnosti.⁶⁷ Naime, nakon svršetka Prvog svjetskog rata nastupile su teške ekonomske prilike, pa je svaka inicijativa za svečanim otkrivanjem od strane općinske uprave bila odbacivana zbog nedostatka novca kojim bi se pokrio trošak svečanosti. Vlaho Bukovac je stoga stalno poticao pronalaženje načina da se spomenik napokon preda javnosti, a smrti Đura Bijelića (1919) i Marije Bogišić-Pohl (1920) vjerojatno su ga potaknule da se još više zauzme za ostvarenje svog nauma. Stoga je predložio nekolicini mlađih Cavtaćana da prilikom blagdana Gospe od Cavtata samoinicijativno otkriju spomenik uz skromnu svečanost i tako zaključe sagu oko spomenika, što je 6. kolovoza 1921. i učinjeno.⁶⁸ Nešto ranijom općinskom odlukom imenovana je poljana oko spomenika “Bogišićevom poljanom”, a potvrđeno je i ime Bogišićevoj ulici, koje je nosila i otprije, vjerojatno od 1908. godine.⁶⁹

Spomenik se izvorno nalazio na jednoj od najreprezentativnijih lokacija u Cavtatu, na poljani nedaleko župne crkve i Kneževa dvora, na obali pred Bogišićevom

⁶⁷ Nažalost, tri osobe važne za brigu oko Bogišićeve ostavštine nisu dočekale da vide spomenik otkriven i bez drvene oplata: prvi bibliotekar Bogišićeve knjižnice, dr. Frano Kulišić, umro je interniran u Austriji 1915. godine, Đuro Bijelić ubio se 1919. godine, a Marija Bogišić-Pohl umrla je 1920. godine.

⁶⁸ Dubrovački list *Narod* u broju 33 od 17. kolovoza 1921. piše: “Taj spomenik velikome Cavtaćaninu bio je još u 1914. godini dovršen od mladoga našega kipara Pallavicini i postavljen na obalu da bude svečano predan Cavtatu, narodu, čovječanstvu. Za otkriće činile su se velike pripreme, a predsjednik i duša naročitog odbora bio je naš proslavljeni slikar Vlaho Bukovac. Uz apoteozu Bogišiću trebalo je da to bude velebna manifestacija narodne misli. Imalo se je pozvati, svečano dočekati i gostoljubno primiti predstavnike svih naših kulturnih društava, koliko u ondašnjoj austro-ugarskoj monarhiji, toliko i u slobodnim kraljevinama Srbiji i Crnoj Gori, a uz to i predstavnike stranih naroda, te pojedinih društava, kojih je Bogišić bio redovni ili počasni član, osobito Rusije i Francuske, gdje je Bogišić uživao glas velikana i za života bio obasut najvećim počastima i odličijima. (...) Još lanske godine, za svog boravka u rodnom mjestu g. Vlaho Bukovac, predsjednik bivšeg odbora za otkriće, koji je bio preuzeo na sebe svu umjetničku stranu proslave i mnogo toga već bio i pripremio u predratno doba, bio je prvi došao na misao, da se na ovaj način otkrije Bogišićev spomenik, i u više navrata je u razgovoru i izrazio tu misao, uvigjajući nemogućnost da se u današnje doba proslava i otkriće spomenika obavi na naumljeni način, dok ga je peklo da i dalje spomenik ostane kao neukusna piramida pocrnjelog drveta na krasnoj cavtatskoj obali, a rječiti prijekor Cavtatu. Ovaj čin Cavtatske Omladine naišao je u mjestu na opće odobravanje i na svačijem se je licu moglo čitati oduševljenje, kada je u nedjelju, na dan Gospe od Cavtata, ugledao Bogišićev spomenik otkriven, okičen lovor-vijencem, trobojkama i obasut cvijećem (...).” Kratku vijest o otkrivanju spomenika donio je i dubrovački list *Rad* 13. kolovoza 1921. Župna kronika župe Sv. Nikole u Cavtatu, sv. II (1919-1930) na str. 65 navodi da je otkrivanje spomenika prvobitno bilo zamišljeno za blagdan Svetoga Nikole 1920. godine, ali je odgođeno.

⁶⁹ Općinsku odluku o imenovanju i preimenovanju ulica u Cavtatu donio je list *Narod* u broju 4 od 26. siječnja 1920. Imenovanja ulica bila su očito rezultat političkih promjena nastalih nestankom austro-ugarske državne zajednice. Kako ista novinska vijest navodi, bilo je predviđeno i otkrivanje spomen-ploče Luku Zori na njegovoj rodnoj kući istoga dana kad i otkrivanje spomenika Baltazaru Bogišiću.

rodnom kućom. O njemu se u proteklih sto godina relativno malo pisalo: iako ga, naravno, spominju svi koji pišu o Cavtatu i iako je spomenut u svakoj Pallavicinijevoj biografiji, malo se pažnje posvećivalo genezi njegova nastanka i postavljanja na cavtatsku obalu, kao i o likovnim elementima spomenika. Tako, naprimjer, prvi Pallavicinijev biograf i autor prve monografije o njemu, povjesničar umjetnosti, konzervator, mecena i kolekcionar Kosta Strajnić (1887-1977) u monografiji iz 1920. godine, istina kratkoj i prigodnoj, o njemu samo navodi da je "(...) zanimljivo da je odmah po svršetku Akademije, zuzimanjem Vlaha Bukovca (...) dobio poručbinu da izradi u Cavtatu spomenik Valtazaru Bogišiću. Komponovan u nadprirodnim dimenzijama, spomenik je isticao autorove ne male sposobnosti za monumentalnu plastiku."⁷⁰ Momčilo Stevanović u svom nešto studioznijem tekstu o Pallaviciniju iz 1964. piše opširnije i kritičnije: "Taj prvi Palavičinijev pokušaj monumentalne plastike, danas postavljen na Cavtatskoj rivi, okrenut prema 'najlepšem zalasku sunca na svetu', mora se priznati, nije vredan tog zalaska. Školski, akademski korektan, naučnički ozbiljan, on predstavlja svedočanstvo o visokoj spremi koju je akademija učeniku dala, ali ne otkriva još nijednu uzbudljivu crtu Palavičinijevog vajarskog lika."⁷¹ Iako se u osnovnome i danas možemo složiti sa Stevanovićevim mišljenjem, ipak ga treba dopuniti. Valja nam imati na umu da ono što vidimo nije cjelovito umjetnikovo djelo: osim što se spomenik nalazi pedesetak metara istočnije od prvotne lokacije na koju je bio postavljen, on je ktome i snižen. Zbog nove regulacije prometa cavtatskom obalom 1950-ih godina, ali i novih estetskih kriterija, pojavila se ideja da se Bogišićev spomenik premjesti nekoliko metara istočnije, na početak obale, uz Knežev dvor. Zamisao o premještanju Bogišićeva spomenika s mjesta na koje je izvorno bio postavljen 1914. godine treba promatrati u sklopu svih okolnosti vezanih uz njegovu ostavštinu, koja upravo tih godina prolazi svoju najveću transformaciju od Bogišićeve smrti - preseljenje i objedinjavanje u cavtatskom Kneževu dvoru pod upravom tadašnje JAZU.⁷² Radove na

⁷⁰ K. Strajnić, *Pera Pallavicini*: 7.

⁷¹ M. Stevanović, *Petar Palavičini*: 6.

⁷² Nakon što je tadašnja JAZU preuzela upravljanje Bogišićevom zbirkom, 1955. godine sačinjen je elaborat o potrebnim radovima kako bi se zbirke uredile i preselile. O spomeniku se tako navodi: "Također se predviđa prenos Bogišićevog spomenika (rad Palavičinija), koji se sada nalazi ispred Bogišićevog muzeja, na prostor ispred Kneževa dvora, time da se postolje smanji za dva bloka kamena, jer je spomenik sada postavljen na vrlo nezgodnom mjestu i onako visok djeluje nekulturno i nezgrapno. Autor Palavičini se slaže sa ovim prenosom, a troškovi bi se uglavnom pokrili prodajom kamena onog dijela postolja, koji je suvišan." Autor nažalost nepotpisanog elaborata bio je najvjerojatnije Cvto Fisković. Vidi: *Elaborat o daljnjim radovima na sređenju Bogišićeve biblioteke i Muzeja u Cavtatu*: 5. Dubrovnik, 10. rujna 1955, Poslovodni arhiv Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku. Zahvaljujem Stani Đivanović što mi je ukazala na ovaj dokument.

Slika 7. Spomenik Baltazaru Bogišiću, u drugome planu Knežev dvor (fotograf nepoznat, oko 1930, Rukopisna ostavština Nika Gjivanovića, kutija 46, Državni arhiv u Dubrovniku)

demontaži Bogišićeva spomenika i preseljenju na sadašnje mjesto nadgledao je, čini se, Cvito Fisković. Prilikom ponovnog postavljanja spomenik je snižen, tj. postament, koji je imao oko 2,5 metra sveden je na visinu od oko pola metra, čime je spomenik doveden u razinu očišta gledalaca, uklonjena je ograda spomenika, a orijentacija je neznatno promijenjena; Bogišićev lik i dalje gleda u smjeru jugozapada, zagledan u morsku pučinu. Maknuta je i ograda koja se ranije nalazila oko spomenika.

Premda je spomenik Bogišiću zaista “akademski korektan i naučnički ozbiljan”, ipak ga treba promatrati u njegovoj izvornoj cjelovitosti.

Slika 8. Spomenik Baltazaru Bogišiću sa sniženim postamentom na današnjoj lokaciji (snimio: Ivan Viden, 2008)

Nastao kao jedno od prvih ozbiljnih djela mladoga, tek diplomiranog kipara, spomenik diskretno pokazuje određenu indirektnu, zauzdanu snagu. Bogišić je snažan, dostojanstven, produhovljen. Postavljen na izvornome postamentu u ukupnosti ostavlja secesijski dojam, koji su dodatno pojačavali šestostrani stupići i metalne šipke ograde, te manji reljef plitkih geometrijskih linija koji se nalazio na prednjoj plohi postamenta. Vitkost linija, geometriziranost i stilizacija govore tome u prilog, kao i zamišljenost lica portretiranoga. Promotrimo li bolje pojedine partije spomenika, posebice vitke prste ruku, cipele, pa uostalom i cijeli prednji donji dio Bogišićeve sjedeće figure (položaj nogu, draperije) vidjet ćemo da autor ima određenu pojednostavljenu secesijsku inspiraciju, istina, okovanu u akademizam. Simbolika je svedena na minimum, ali je nedvosmislena: Bogišić znanstvenik, zakonodavac i učitelj portretiran je u građanskom odijelu kako sjedi na katedri, držeći desnu ruku na knjizi naslo-njenoj na bedru.

Miran i staložen dojam spomenika dodatno pojačava i glava portretiranoga: fokusiran, ali istodobno kontemplativan, gotovo snen, Bogišić je prikazan kao netko tko je već prešao na drugi svijet, u vječnost, van našeg vremena. Svako-me tko prolazi Cavtatom spomenik uočljivo kazuje značenje portretiranoga, pa ne čudi da je on postao i do našega doba ostao jedna od uporišnih točaka kolektivnog identiteta Cavtata i Cavtačana.

Zaključak

Ugledan, poštovan i poznat za života, Baltazar Bogišić ostao je velikan i nakon smrti. Iako nije izričito i definitivno ostavio odredbe što činiti s materijalnom ostavštinom nakon smrti (nekretnine, umjetničke kolekcije, knjižnica), svojim je djelom u povijesnopravnoj znanosti i praksi ostavio sasvim izrazit i prepoznatljiv trag. Nakon njegove smrti, nasljednica je postala njegova sestra Marija Bogišić-Pohl, koja je uz pomoć svojih savjetnika, Đura Bijelića, Frana Kulišića, Vlaha Bukovca, Antuna Vučetića i Antuna Bratića u kratkom razdoblju od šest godina (1908-1914) položila temelje Bogišićeva veličanja. Zanimljiv je stupanj njezine angažiranosti: vlastitim sredstvima podiže mu u Cavtatu grobni spomenik, financijski pomaže građanskom društvu "Dub" u uređenju gradskog parka u Dubrovniku koji je nazvano Bogišićevim imenom, poklanja novac za obnovu franjevačkog samostana u Cavtatu, postiže dogovor s cavtatskom općinom o poklanjanju zemljišta na cavtatskoj rivi za izgradnju spomenika, tj. pojavljuje se u različitim ulogama. Katkad potiče, katkad samo sudjeluje, katkad financira, ali uvijek ima pred očima bratov kult, koji svakim svojim potezom gradi. Sliku o bratu-dobrotvoru (posredno time uzdižući i sebe) ona dopunja brojnim dobročinstvima u Cavtatu i Dubrovniku, izvršenima iz bogatog nasljedstva. Objedinjuje bratove kolekcije i otvara knjižnicu za javnost, čime stvara muzej posvećen upravo njemu: raznorodne zbirke dostupne su svakom istraživaču, ali on, zauzvrat, za njihovo proučavanje mora doći u Bogišićev Cavtat, mjesto gdje se, usprkos svim svjetskim lutanjima, nalaze njegovi Penati. Funkcioniranje muzeja sve do danas ne svjedoči samo o važnosti i bogatstvu građe, već i o dobro položenim temeljima trajnog Bogišićeva veličanja, što je neposredno po njegovoj smrti uspostavila Marija Bogišić-Pohl. Iako nesumnjivo znamo da je ta slika ipak drugačija od one koju bi Bogišić sam za sebe predvidio, pokazuje da je i uz sve oblike pamćenja *forma mentis* Bogišićeva veličanja živa i danas.

POSTHUMOUS GLORIFICATION: TOMB, PARK AND MONUMENT OF BALTAZAR BOGIŠIĆ

IVAN VIDJEN

Summary

Law historian, ethnographer and collector, Baltazar Bogišić (1834-1908), renowned and celebrated in his lifetime, has remained so well after his death. Although he did give certain thought to the future of his library and collection, he failed to provide a clear definition of their fate upon his death. Marija Bogišić-Pohl (1837-1920), his sister and sole heir, gathered able men of confidence to help her create a concept of lasting tribute to Bogišić's heritage and place. Among them were Đuro Bijelić, Vlaho Bukovac, Frano Kulišić, Antun Vučetić and Antun Bratić, who in a fairly short period of six years (1908-1914) came up with a result. With their ceaseless council and selfless support, the role of Đuro Bijelić and Vlaho Bukovac should be particularly emphasised. Marija Bogišić-Pohl erected a majestic tomb for her brother at the Cavtat cemetery, which in terms of style and concept falls among the most significant examples of historicistic tomb sculpture in Dubrovnik and its surrounds. She funded the activity of the "Dub" civil society in designing the city park in Dubrovnik, which was named after Bogišić. Hitherto unknown is a curious detail concerning the design of the park fountain for which the famous sculptor Ivan Meštrović (1883-1962) was to be commissioned. From the inherited financial funds she helped the renovation of the Franciscan church of Our Lady of Snow and the parish church of St Nicholas in Cavtat, as well as the construction of the modern local water supply. She supported the initiative of the citizens of Cavtat and Dubrovnik to erect a public monument in honour of Bogišić at the Cavtat waterfront, for the purpose of which, with her consent, one of the Bogišić properties was pulled down in order to create an open space at the entrance to

Cavtat. Vlaho Bukovac was in charge of this project for which he commissioned the young sculptor Petar Pallavicini (1886-1958). This stone monument soon became, and has remained to this day, one of the central landmarks of Cavtat. Yet, probably the most rewarding were the efforts made towards the systematisation of Bogišić's collection and the opening of his private library to the public, which have operated as a museum under the administration of the Croatian Academy of Sciences and Arts to the present day.